

LUND UNIVERSITY

FRAMTIDSBOKEN: Volym 1.0 "The Darling Conceptions of Your Time"

Hydén, Håkan; Larsson, Stefan; Töllborg, Dennis

2008

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Hydén, H., Larsson, S., & Töllborg, D. (2008). *FRAMTIDSBOKEN: Volym 1.0 "The Darling Conceptions of Your Time"*. Lund University.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

FRAMTIDSBOKEN:

Volym 1.0

“The Darling Conceptions of Your Time”

Oktober 2008

Med bidrag från
Håkan Hydén
Dennis Töllborg
Stefan Larsson

Med förord av Håkan Hydén

Hypothecis Ptolemaica

Sphæra XI.

Sphæra X.

Sphæra IX.

Sphæra VIII.

Saturni.

Jovis.

Martis.

Solis.

Veneris.

Mercurii.

Lunæ.

Ignis.

Aëris.

Elementa.

“The Darling Conceptions of Your Time”

FRAMTIDSBOKEN: Volym 1.0

“The Darling Conceptions of Your Time”

Oktober 2008

Med bidrag från

Håkan Hydén

Stefan Larsson

Dennis Töllborg

Med förord av Håkan Hydén

Utgiven under följande Creative Commonslicens i oktober 2008:

Erkännande-Ickekommersiell 3.0 Unported

(Attribution Non-commercial (by-nc))

För att se en kopia av denna licens, besök följande sida:

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/deed.sv>

Den betyder att Du får:

Dela — att kopiera, distribuera och sända verket

Remixa — att skapa bearbetningar

På följande villkor:

Erkännande. Du måste ange upphovsmannen och/eller licensgivaren på det sätt de anger (men inte på ett sätt som antyder att de godkännt eller rekommenderar din användning av verket).

Ickekommersiell. Du får inte använda verket för kommersiella ändamål (såvida du inte frågar upphovsmännen om lov och de accepterar).

Vid användning av artikel eller text i denna antologi: ange författarens namn, årtal och titel i anslutning till användningen.

Antologins användning av texten till Stefan Larssons låt *The Darling Conceptions of Your Time* sker med tillstånd från Room 101 Music.

Omslag och sättning av Stefan Larsson.

Tryck: Media-Tryck, 2008

ISBN 91-7267-281-1

Innehåll

Förord	7
<i>Håkan Hydén</i>	
Jorden den är rund, men världen den är platt	9
<i>Stefan Larsson</i>	
Om Sanning och Rätt	31
<i>Dennis Töllborg</i>	
Hegemoniska revolutioner	55
<i>Håkan Hydén</i>	
Från samhällsutveckling till samhällsförändring - om behovet av att tänka nytt	65
<i>Håkan Hydén</i>	
Etik0nomi	97
<i>Stefan Larsson</i>	
Den nya tidens hybrid Människan och informationen	109

Förord

Jag har alltid förundrats över att det finns så mycket *science fiction* och så lite *social fiction*. Varför är det så svårt att föreställa sig ett framtida samhälle här på jorden? Varför tycks vi alltid dras till rymden i framtidssammanhang? Ett möjligt svar är att – som en kollega en gång uttryckte det – "det är så bra för då är alla sociala relationer renodlade" och rensade från den samhälleliga kontext som annars genom sin närvaro "förvirrar" budskapet.

Ett annat svar skulle kunna vara att den möjliga uppsättningen av sociala relationer och samhällskonstruktioner trots allt är relativt begränsade. Våra behov och vårt sätt att leva i ett socialt perspektiv har nog inte varierat så mycket över tid, om vi tänker tillbaka och rekonstruerar. En annan sak är att förutsättningarna för att tillgodose våra behov varierar med olika teknologier och/eller ideologier. Detta tycks ha varit den dominerande faktorn för att förstå hur samhällen har organiserats. Varje samhällsformation över tid har följt en viss organisatorisk logik, som varit så axiomatisk att den aldrig – förrän möjligen i efterhand – har artikulerats. Denna logik ger upphov till en rationalitet som också tas för given och som ligger som ett förklarande raster till varför människan har betett sig som den gjort i olika tider.

Jag tror att den här typen av faktorer förklarar varför det varit så svårt att få folk att skriva i det som här läggs fram och som går under arbetsnamnet FRAMTIDSBOKEN. Åtskilliga har tillfrågats, inom olika genrer, från journalister, filmmänniskor till forskare, men få har hörsammat kallelsen. En som dock drivit på är Stefan Larsson, en yngre forskare i rättssociologi som i likhet med mig själv inte tycker vi ska ge upp projektet. Vi började med att fokusera på fildelning, som en slags indikator på samhällsförändring. Stefan tar också musiken till hjälp i skapandet och redovisar texten till och tänket bakom en låt om *The darling conceptions of your time* i artikeln "Om Sanning och Rätt" – och det är alltså låten som fått ge undertitel åt denna första volym av FRAMTIDSBOKEN. Vi fick

napp hos kollegan från Göteborg, som förde över detta tema till olika tankestrukturer. Han talar om hegemoniska revolutioner, varav övergången till IT representerar en sådan.

Stefan och jag har därutöver lagt till lite andra texter som vi producerat som har ett framtidsperspektiv. Den korta artikeln av Stefan "Den nya tidens hybrid" handlar om relationen mellan människan och informationen. "Från samhällsutveckling till samhällsförändring", är en lite längre artikel av undertecknad som lyfter fram att vi måste göra skillnad mellan den utveckling (förändring inom en samhällskurva) och den förändring som påkallas när vi byter spår i samhällets historia, när vi går från en samhällsformation till en annan. Som en applikation och exempel på ett nytt sätt att tänka, presenterar vi också en kort artikel om EtikOnomi, en kunskapsform som blir det logiska resultatet av den kunskapsutveckling vi står inför.

Det är det som motiverar FRAMTIDSBOKEN, behovet av att tänka i nya banor, när vi nu går från ett övermoget industrisamhälle till ett informationssamhälle eller vad vi sedermera i historiens ljus kommer att kalla det. Och det är därför vi bjuder in på nytt för dem som är intresserade att bidra till FRAMTIDSBOKENS kontinuerliga utveckling. Detta är bara volym 1.0. Det behövs många fler för att vi ska ha en möjlighet att förstå den samtid vi lever i. För det är först genom att förstå att vi är på väg in i något nytt och de möjligheter detta ger, som vi skapa handlingsalternativ i nutid.

Lund i oktober 2008

Håkan Hydén

Jorden den är rund, men världen den är platt

Amerika eller Indien?

När Columbus skulle segla till Indien och för västerut i förhoppningen att jorden var rund råkade han stöta på Amerika. De människor han mötte kallade han indianer i tron att han hade upptäckt en del av Indien. För min del gällde det motsatta, skriver den amerikanske journalisten Thomas L. Friedman, jag fann faktiskt Indien på min resa med flyg från USA till Bangalore i Indien, men trodde att många av de människor jag mötte var amerikaner. Vissa hade tagit amerikanska namn, andra, som arbetade vid *call centers*, talade med amerikansk accent och åter andra arbetade med amerikansk utrustning och använde amerikanska affärsmetoder vid sina mjukvarulaboratorier. Denna iakttagelse fick Friedman att utbrista: "Världen är platt", först för sig själv, sedan viskande till sin fru och så småningom till en hel värld genom boken *The World is Flat. A Brief history of the Twenty-first Century*.

Verkligheten är en social konstruktion

Det är ett ovedersägligt faktum att jorden är rund. Det har människan känt till ända sedan antiken.¹ Det fanns under medeltiden en djup och vida spridd övertygelse i hela det bildade Europa, som gick ut på att jorden var sfärisk, skriver Dick Harrison.² Däremot var de okunniga om hur stor jordsfären var och exakt hur den såg ut, något som inte minst Columbus fick känna av. Det hindrar inte att det långt fram på 1800-talet fanns olika uppfattningar i denna fråga.³

För människan är det dock tämligen ointressant att jorden är rund. Det är klart att det påverkar resor, tidsuppfattning och en hel del andra praktiska ting. I och med de stora avstånden som gör att jorden ter sig platt när vi tittar på den där vi står och går⁴ samt jordens dragningskraft som gör att människorna i Australien, de som befinner sig *down under*, inte behöver hålla fast sig, så finns det inget behov för oss att tala om jorden i termer av vare sig rund eller platt. Det är ungefär lika intressant som att för en troende, muslim eller kristen, att hävda att jorden har uppkommit genom Big Bang. Det har ingen mening för människan, inte ens för den upplysta, moderna människan. Hur kul är det att veta att man härrör från en stor smäll? Det blir inte bättre av att man antar att livet uppkom i underjorden. Det är där som det fanns störst förutsättningar för kemiska processer att reagera så att uppkomsten av liv blev möjligt.

Däremot kan det finnas andra faktorer som har med sociala förhållanden att göra som bestämmer vår uppfattning om vårt liv på jorden. Frågan om livets uppkomst är av den storleksordning och komplexitet att vi känner oss trygga med skapelseberättelsen, oavsett om vi tror på den eller inte. Den tillhandahåller en förklaring.

1 Bland dessa fanns inte minst Aristoteles

2 Harrison, Dick, Skapelsens geografi, Ordfront 1998, Del II

3 Se t.ex. Höjer, Henrik, "När jorden blev platt" i Forskning & Framsteg 5/05

4 Jfr Ludvig Holbergs teaterstycke, från år 1731, Erasmus Montanus, akt III, scen 2, där Jesper frågar sig: "Er det sandt, at man holder for i Kiöbenhavn, at Jorden er rund? Her paa Bierget vil ingen troe det; thi hvor kand det vaere, efterdi Jorden synes jo gandske flack".

Religionen är en social konstruktion. När förre ärkebiskopen, K G Hammar i boken *Samtal om Gud* ställer sig frågan: Kan man tänka sig Gud utan människan?, så borde han förstå att svaret är beroende av om man tror på den sociala konstruktionen eller inte. För en troende är svaret – om än motsatt – lika givet som för den icke troende. För den troende är Gud allsmäktig och oberoende av människan, men för den icke troende, den som innerst inne ser religionen som en social konstruktion, är Gud otänkbar utan människan eftersom Gud i detta perspektiv är en produkt av mänskligt tänkande. I båda fallen kan religiösa uppfattningar spela en central politisk roll, något som danska Jyllandsposten inte tog med i beräkningen när man publicerade karikatyrerna av profeten Muhammed.

Världen är på väg från att ha varit ett träd till att bli ett trädgårdsland

Man skulle kunna säga att jorden är den naturvetenskapliga bestämningen av vår planet, medan världen är en social konstruktion som samhällsvetenskapen laborerar med. Vi talar om att världen är på det ena eller andra sättet. Världen t.ex. är eller i vart fall har varit hierarkiskt uppbyggd, vertikal. Den har varit uppbyggd på över- och underordningsrelationer. Under det kalla krigets dagar hade var och en av de två maktsfärerna – Sovjet och USA – sina "lydnadsstater" som var underordnade och beroende av de två stormakterna. Efter kalla krigets dagar har vi en över- och underordning i världen som följer skiljelinjen mellan Nord och Syd, dvs. mellan den s.k. utvecklade första och andra världens rika länder, å ena sidan, och utvecklingsländerna i den s.k. tredje världens länder av fattiga, å andra sidan. Denna värld är nu på väg att bli platt, åtminstone om vi får tro Thomas L. Friedman, som på ett övertygande sätt i sin bok givit oss en mängd exempel på detta. Världen är på väg från att ha varit ett träd till att bli ett trädgårdsland. Just nu lutar trädet betänkligt och det föreligger risk för att det drar med sig mycket

elände i fallet. I myllan av det omkullfallna och multnande trädet växer det nya plantor och insekter får nytt liv. Det kräver erfarenhet och yrkesskicklighet för att säga ned ett träd utan att åstadkomma skada, på samma sätt som det kräver känsla och omdöme för att få något nytt att växa.

Vad menar då Friedman med att världen har blivit platt? Det handlar naturligtvis om annat än att jorden som naturvetenskaplig företeelse skulle ha förändrats. Det lär den inte göra och skulle den få för sig att göra det, lär vi nog som människor inte ha någon anledning att fördjupa oss i problemet. Det skulle ändå vara kört. Nej, vad Friedman syftar på är att förhållandena i världen på sistone påverkats på sådant sätt att det finns anledning att använda den sociala konstruktionen, världen är platt. Det hänger samman med att gränser mellan länder upphör att spela den avgörande roll det hade innan världen blev platt. Den skillnad mellan länder och människor som förelåg under järnridåns – mellan öst och väst – dagar, existerar inte längre. Vem minns inte den avgrunds djupa skillnad mellan Öst- och Västtyskland som öppnade sig när man med färjan från Trelleborg till Travemünde närmade sig Traves mynning. På ena sidan fartyget, åt öster, var intet, på den andra sjöd livet av badgäster som kämpade om badstolar och utrymme på stranden, hotell syntes så långt ögat nådde och flaggor vajade i vinden. Det sjöd kort sagt av liv. Även om situationen ännu inte är likadan på den östra sidan av Traves mynning så känns inte längre skillnaderna lika påtagligt. Världen är en social konstruktion och vi ser numera friheten på båda sidor av floden.

Vad är det som gör världen platt?

Friedman pekar på 10 faktorer. Den första han lyfter fram är just Berlinmurens fall, dvs. järnridåns upphörande. Utöver den direkta politiska betydelse det hade för Tysklands enande, spelade denna händelse en viktig symbolisk roll för stora delar av världen. Med det kalla krigets upphörande lades grunden för marknadstänkandet att

slå rot och frigöra energi i stora delar av världen som man aldrig under den vertikala eran, dvs. före världen blev platt, skulle kunna tänka sig dras in i en världsomspännande handel. Hundratals miljoner människor på platser i Indien, Kina, Brasilien, forna Sovjet, etc. drogs in i en gemensam marknad och ett gemensamt samhälle. Med järnridåns och Berlinmurens fall blev inte bara människor i öst fria att resa och handla med väst, utan med denna händelse frigjordes också människors uppfattning om världen. Världen blev global och utan gränser, därav platt.

<http://www.>

Men den avgörande faktor som påverkade utvecklingen var teknikutvecklingen. När mekanikens analoga tal från ett till oändligheten ersätts av elektronikens horisontala ettor och nollor med oändliga variationsmöjligheter, så sker Det som kännetecknar ett teknologiskt språng är att det inte bara ger upphov till ny teknik, utan att det påverkar hela samhällsorganisationen. Det rör sig om ett nytt sätt att leva och tillgodose mänskliga behov. Det som lägger grunden för ett teknologiskt språng är att det föder tankar om applikationer av den nya tekniken. Ett sådant språng i informationsteknologins utveckling var när *world wide web* skapades. När världen hade sett tillräckligt många datorer uppstod en efterfrågan på att kunna länka dessa samman. Den våg av surfande på nätet som inleddes 1995 byggde på en webläsare som introducerades av ett litet nystartat företag i Kalifornien, Netscape. Deras webläsare väckte liv i internet och gjorde det tillgängligt för alla och envar. En viktig fas i utvecklingen mot en platt värld hade därmed tagits.

När sedan väl mjukvaruteknologin, dvs. programvaran utvecklats därhän att gemensamma standards och protokoll gjorde det möjligt att koppla samman olika system, var grunden lagd, en plattform hade skapats enligt Friedman, för helt nya former av samarbete. Friedman talar om att en tyst revolution hade ägt rum

som betydde lika mycket för tjänstesektorn som Henry Ford bidrog till industriproduktionens effektivisering genom löpande bandet.⁵

Dela med dig av det du kan så får du dubbelt tillbaka

De kommande sex utvecklingsstegen i riktning mot en plattare värld föll sedan slag i slag. Det första av dessa som Friedman tar upp är *open source*. Genom *open source* rörelsen, skapad bl.a. av den unge finländaren, Linus Thorvalds (Linux OS), gav upphov till självorganiserande gemenskaper som samarbetade i utvecklingen av den nya (mjukvaru)teknologin.⁶ Den nya teknologin gjorde det möjligt att organisera arbete utan beroende av länder, gränser, avstånd, tid, etc.

Gör inte det själv som andra kan göra bättre

Ett sådant fenomen som följer i kölvattnet av den nya tekniken är s.k. *outsourcing*. Friedman beskriver i sin bok, hur ett litet företag i Indien, *HealthScribe India*, i mitten av 1990-talet började ägna sig åt att skriva ut recept och ordinationer för amerikanska läkare och sjukhus. Läkarna förde handskrivna anteckningar som sedan talades in i en diktafon som skrevs ut av en sekreterare. Hela proceduren kunde ta mellan ett par dagar till en vecka. Det indiska företaget konstruerade ett system där läkarens telefon blev till en diktafon. Läkaren kunde genom ett röstkort kopplat till telefonen diktera sina ordinationer direkt till en dator. Tack vare internet och tillgängliga satelliter kunde sedan en hemmafru eller en student i Bangalore i Indien ta emot läkarens digitaliserade röst och skriva ner den, inte inom ett par dagar utan inom två timmar. På grund av tidsskillnaden

⁵ Thomas L. Friedman, (2005), s 75 och 80

⁶ Se t ex Eric Raymond, *The Cathedral and the Bazaar: Musings on Lunix and Open Source By an Accidental Revolutionary*, London: O'Reilly, 2001

kunde detta ske medan läkaren var hemma och sov och filen ligga färdig morgonen därpå. Detta, menar Friedman, var ett viktigt exempel på hur man kunde lägga ut arbete, säkert och lagligt, utan att riskera något, vilket sände signaler till andra delar av industrin om att *outsourcing* både var möjligt, pålitligt och lönsamt.

Det gäller att vara först ur startgroparna

Offshoring är en annan faktor som Friedman pekar på har bidragit till globalisering och därmed medverkat till att världen blivit platt. Med detta menar han det allt vanligare fenomenet som går ut på att man flyttar delar eller hela verksamheter till länder där produktionskostnaderna är lägre, antingen till följd av lägre löner eller skatter, lägre energikostnader eller lägre sjukvårdskostnader. Detta att flytta ut verksamheter till låglöneländer, är något som ökat lavinartat även i vårt land. Enligt TCOs beräkningar har vart fjärde industriföretag försvunnit på det viset under den senaste tioårsperioden.⁷ På sikt, när världen blivit tillräckligt platt, kommer detta förhållande att jämnas ut sig mellan länderna och *offshoring* kanske minska i betydelse. Det finns ett afrikanskt ordspråk som Friedman citerar i sin bok, som ungefär i översättning lyder enligt följande:

I Afrika vaknar varje morgon en gasell. Den vet med sig att den måste springa fortare än det snabbaste lejon för att inte bli uppäten. Varje morgon vaknar också ett lejon upp. Det vet att det måste springa snabbare än den långsammaste gasellen, annars kommer den att svälta ihjäl. Det spelar således ingen roll om du är lejon eller gasell. När solen går upp, är det bäst att du börjar springa.

Det räcker således inte med att "va på tårna" utan man måste också ha spring i benen. Det viktiga är dock att vara först ur startgroparna.

⁷ Referens TCO

Detta kräver fantasi och mod att skapa nytt. Det kräver också de rätta drivkrafterna, ett etikoniskt förhållningssätt, där det ekonomiska tänkandet inte faller tillbaka på det vertikala samhällets ekonomiska tillväxtkalkyler, utan bygger på det behovsorienterade synsättets värdebaserade ställningstaganden. Genom att vara först ute får du också ett psykologiskt försprång som är en oslagbar komparativ fördel på marknaden. Lejonen lägger sig platt till marken och ger upp omedelbart, såvida inte de vill först köpa upp och sedan äta upp dig för dyra pengar.

Kedjor av underleverantörer (*Supply-chaining*) är en metod som kännetecknas av horisontellt samarbete bland leverantörer, återförsäljare och kunder – i syfte att förbättra utfallet av värdekedjan. Denna metod har gjorts möjlig genom att världen blivit platt samtidigt som den aktivt bidrar till att göra världen plattare. Ett av de mest framgångsrika exemplen på detta är det amerikanska företaget, *Wal-Mart*.

Nya synsätt gör att vi ser saker och ting vi inte lagt märke till förut

”En av de roligaste konsekvenserna av att skriva denna bok”, skriver Friedman⁸, ”har varit att upptäcka allt det som händer runt omkring en utan att jag haft en aning om det”. Så är det nämligen när ett nytt perspektiv öppnar sig. Genom den perspektivförskjutning som den nya tekniken ger upphov till genom metaforen, världen är platt, så öppnas en helt ny värld, nya paradigm växer fram, som gör det möjligt för oss att både se och göra saker på ett nytt sätt. En sådan företeelse är att liten kan bli stor för att nå konsumenternas förtroende och stor kan göra sig liten för att komma närmare konsumenterna. Genom samarbete med företag som specialiserar sig på något, t.ex. transporter, kan ett litet företag snabbt öka sin

8 A.a. s 141

kapacitet och tillgänglighet. Det lilla företaget kan genom samarbete inom nätverk snabbt växa och utveckla sin kärnverksamhet. Samtidigt finner vi exempel på hur stora företag delar upp sig i mindre divisioner för att komma närmre marknaden och konsumenten. I båda fallen kan man säga att konkurrensen på marknaden jämnas ut mellan små och stora företag, vilket återigen bidrar till att jämna till världen lite grann.

Om vi ser motsvarigheten ur den enskilde individens perspektiv till *open source*, *outsourcing*, *insourcing*, *supply-chaining* och *offshoring*, menar Friedman att detta är information. Genom informationen som finns tillgänglig på nätet blir du din egen forskare, utgivare av text eller bild, du väljer själv vilken musik och underhållning du vill se och höra, utan att du behöver gå till biblioteket, biografen eller se på tv. Olika sökmotorer ger dig tillgång till kunskap. Du kan själv bestämma vad du vill ta reda på. Google hanterade 2005 i runda tal en miljard sökningar per dag, något som stigit från ca 150 miljoner sökningar för bara tre år tidigare. Och mer kommer det att bli. Fler tjänster och fler sökningar. Hela världen får tillgång till samma information, även om Google i Kina fått betala priset att censurera vissa för regimen obekväma sökord, såsom mänskliga rättigheter. Du kan inte heller få information om Falun i Kina, för det ligger inom det tabubelagda området, Falun Gong. Men å andra sidan, vem har anledning att söka information om Falun i Kina.

Den sista av de tio faktorer som bidragit till att världen blivit platt som Friedman tar upp kallar han för steroiderna. "Jag kallar den del av den nya teknologin för steroider som bidrar till och underlättar för alla de andra fenomen som gjort världen platt," hävdar Friedman. Vi talar om trådlös telefoni, mobiltelefoner, och fenomen som fildelning. Det sistnämnda startade med Napster och har sedan dess utvecklats ytterligare. Genom denna teknik kan du ytterligare få del av gemensamma företeelser som musik och film och du kan även skapa och distribuera din egen komponerade musik på nätet.

Genom tjänsteleverantörer som BRIKKS⁹ kan du orientera dig och skapa en helt ny värld av upplevelser. Denna teknik bidrar till att även göra världen platt genom att skapa tillgång till samma kulturella utbud, men där det är du som bestämmer vad du vill se och höra.

Det som kännetecknar ett teknologiskt språng är att det sätter igång fantasin hos många, vilket ger upphov till nya sätt att tillgodose gamla behov på. För Friedman är nya sätt att göra affärer det centrala. Det tar alltid lite tid innan den nya tekniken avsätter spår i form av ekonomisk tillväxt. Det handlar här om två saker. Utvecklingen drivs primärt inte av omedelbara vinstmöjligheter utan av andra än rent ekonomiska skäl. Det är inte nöden som är uppfinningarnas moder, utan överflödet.¹⁰ Åtskilliga är de uppfinnare och entreprenörer som misslyckats i sin strävan efter att skänka den framväxande tekniken tillämpningar. En annan omständighet hänger samman med att den nya teknologin först sätts in för att utveckla den bestående produktionsordningen. Det leder i vårt fall till robotisering och utslagning av upprepningsbara arbetsmoment, såväl inom produktion som tjänstesektor. Vi talar i detta sammanhang om att vi får något som kallas för *jobless growth*, dvs tillväxt utan sysselsättning. Detta leder i sin tur till minskade skatteintäkter för staten som i sin tur hotar välfärdsstaten. En tredje faktor som spelar in är att medan informationsteknologin må medföra ekonomisk utveckling så tappar samtidigt industriproduktionen så mycket att det ger ett negativt nettoresultat i samhällsekonomin.

9 BRIKKS är löst betecknat ett tjänstehanteringssystem utvecklat av företaget Labs2 i Lund. Det har inslag av CM-programvara, E-handel (B2B och B2C), Internetbank, mm. Tanken är att en tjänsteleverantör skriver en egen modul (även kallad bricka eller tjänst) till BRIKKS med hjälp av BRIKKS SDK. BRIKKS kan ses som ett supersat av Active Server Pages.

10 Thomas L. Friedman (2006), s 177, Alf Rehn, Electronic Potlach, KTH, Stockholm, 2001, Peter Sylvan (2005) s 194

Alla vill till himlen, men ingen vill dö, skaldar Timbuktu¹¹

Alla vill ekonomisk tillväxt, men få vill den nödvändiga förändring som är nödvändig, skriver Friedman. För detta krävs en förändrad strategi som han listar i sju olika tumregler¹²:

- När världen blir platt – och du känner dig tillplattad – sträck dig efter en spade och gräv inuti dig själv. Försök inte att bygga skyddsvallar för att stå emot förändringen. Det hjälper inte.
- “Och den som är liten, ska agera stort”. Nyckeln består i att dra nytta av alla de nya verktyg och möjligheter till samarbete för att nå längre, snabbare, bredare och djupare än andra, som öppnas med den nya tekniken för den som är öppen för den.
- “Och den som är stor ska agera liten”. Ett sätt för stora företag att blomstra i den nya, platta, världen är att göra sig små och låta kunderna bli stora.
- Framtidens företag måste samarbeta, både med avdelningar inom sig själva och med andra företag, annars klarar de inte av framtidens krav, om det så är inom teknologi, marknadsföring, biomedicin eller industriproduktion.
- I en platt värld är de företag friskast som låter sig genomgå regelbunden röntgen (läs certifiering) och som sedan säljer resultatet till sina kunder.
- De bästa företagen lägger ut verksamhet – *outsourcing* – för att växa, inte för att krympa. De lägger ut etablerad verksamhet för att snabbare och billigare kunna få utrymme för innovationer och på så sätt vinna marknadsandelar och hyra in fler specialister, inte för att göra sig av med folk.
- Outsourcing är också till för sociala entreprenörer, såsom i ordspråket: “Det viktiga är inte att ge fattiga människor fisk (läs

11 I enlighet med det amerikanska talesättet som Timbuktu/Jayson fört hit utifrån sitt ursprung

12 A.a. s 340 ff

bistånd) för en dag, utan att lära dem att fiska vilket kan ge dem försörjning resten av livet”.

Friedman har i sin bok analyserat och beskrivit hur världen blivit platt, vad det har varit för drivkrafter och vilka uttryck dessa har tagit sig. Kvar står emellertid frågan: Vad innebär det att världen har blivit platt? Vilka konsekvenser kan vi se?

Politik på nytt sätt

Det nya spel som håller på att sprida sig över världen bygger på idén om horisontellt samarbete, om att bygga nätverk.¹³ Detta påverkar såväl ekonomi som politik. När de olika krafter som ovan beskrivits bidrar till att driva fram det nya spelet, så kommer allt att påverkas, på alla nivåer; hur människor förbereder sig för arbete och hur utbildningssystemet kommer att se ut, på vilket sätt företagen konkurrerar med varandra, liksom hur stater organiserar sig ekonomiskt och geopolitiskt. Över tid kommer denna utveckling att omskapa politiska identiteter, förändra de politiska partierna och omdefiniera området för politik. Den tyske sociologen Ulrich Bech talar om att det som i det vertikala (industrisamhället) betraktades som central politik: vård, skola, omsorg, skatter, vägar, etc. kommer i det horisontella (postindustriella, enligt Bech) samhället att ersättas av det som tidigare inte ansågs vara politik, såsom relationer, sexualitet, religion och liknande ”mjuka värden”.¹⁴ Vi kommer, menar Friedman, i förlängningen av den nya utvecklingen, att bevittna ”den stora utsorteringen”.¹⁵ Han skriver vidare:

13 Friedman a.a., s 181, Manuel Castells (1999)

14 I den gamla partipolitiska världen tycks inte människorna ha särskilt stor plats. Statsminister Göran Persson lyssnade på nyheterna morgonen den där Annandag jul, 2004, då tsunamin drabbade Thailand, m.fl. länder. Men han la bara märke till flodvågen och tänkte inte på att ett antal människor, inte minst svenskar, var drabbade. ”Det föll honom inte in, då, det var först efteråt ...”

15 A.a., s 201

”För när världen börjar röra sig från en primärt vertikalt (*command and control*) baserad värdekedja till en i ökande grad horisontell (*connect and collaborate*) modell, så påverkar det inte bara hur affärer går till. Det påverkar allting. Hur samhällen och företag definierar sig, var företag och sammanslutningar (*communities*) börjar och slutar, hur individer balanserar skilda identiteter som konsumenter, anställda, aktieägare och medborgare samt vilken roll regeringen kommer att tilldelas. Allt detta kommer att sorteras ut och förändras till något nytt.”

Juridik med nya förutsättningar

Informationsteknologin ställer mycket av den invanda juridiken på huvudet. En alldeles påtaglig sådan faktor är att all rättslig reglering är bunden till ett territorium. I den platta världens av den digitala tekniken skapade virtuella värld så finns inga sådana gränser. Kommunikation och affärer sker helt oberoende av tidigare nationsgränser, till vilket olika rättssystem är knutna.

Vem äger vad?

En sak som definitivt enligt Friedman måste klaras ut i den nya platta världen är frågan: Vem äger vad? En grundbult i rättssystemet är äganderättsbegreppet. Om detta finns det inte alltid regler, det är så fundamentalt att det räcker med att sätta upp regler för när äganderätten övergår från en person till en annan på ett legalt sätt och vad som ska betraktas som kränkningar av äganderätten. Äganderättens övergång från en person till en annan följer en gammal romerskrättslig princip som kallas traditionsprincipen. Det har med begreppet tradera, vilket är lika med överföra, att göra. Det är således först när något har överlämnats till en annan person som äganderätten övergår på den andre. Inte dessförinnan, hur mycket du än har fått löfte om att få saken. I de fall överlämnande inte rent

fysiskt kan äga rum, såsom i fråga om köp av fastigheter, ersätter ett registreringsförfarande själva överlämnandet. Detta har också gamla rättsliga anor. Men hur är det då i den platta, digitala världen? Där handlas ju med mycket som överförs via nätet, program och tjänster av olika slag. När övergår då äganderätten. Problemet är naturligtvis inte olösligt, men det kräver nytänkande. Och hur blir det med sådant som upphovsrätt, patent och varumärken, går dessa att skydda och upprätthålla i en digital värld utan gränser där allt är tillgängligt? Detta får delvis framtiden utvisa. Det blir i vart fall allt svårare, vilket inte minst tekniken med fildelning bidragit till. I dag kan såväl musik som filmer distribueras över nätet utan att upphovsmannen är vidtalad. Här har vi inte bara ett exempel på rättsliga problem till följd av den nya tekniken, utan också en indikation på hur rättsuppfattningar påverkas. Alla de – framförallt ungdomar – som idag laddar hem filmer och musik över nätet upplever inte detta som olagligt, medan andra, inte minst producenterna, hävdar sin lagenliga rätt till skydd mot upphovsrättsintrång, som det heter. Piratbyrån står mot anti-piratbyrån i jakten på fildelarna. I takt med att konflikten trappas upp, söker man nya lösningar. Dessa torde kräva någon form av teknisk utveckling som gör det möjligt att – åtminstone lättare – ta betalt över nätet.

Avtal framför lag

Likartade problem är relaterade till en annan grundbult i all rättslig reglering, avtalsinstrumentet. Detta är den horisontella världens viktigaste rättsliga instrument, som hjälper till att göra världen platt. Avtalet är ett mycket flexibelt och användbart och något som ersätter den vertikala världens lagar som rättsligt instrument. Avtalet kompletterar äganderättsbegreppet och det ena är nästan omöjligt att tänka utan det andra. Avtal skapas genom utbyte av samstämmiga viljeförklaringar, heter det. Anbud ska utväxlas mot accept, för att det ska bli något avtal. Hur gestaltar sig detta på nätet, där affärer

kännetecknas många gånger av att åtskilliga e-mail utväxlas mellan parterna. När har vi i denna process med anbud och accept att göra. Problemet är inte nytt, men det förstärks i den digitala världens sätt att göra affärer.

Vem är jag? Den schizofrena människan

Det vanligaste problemet i den nya, platta, världen, tror Friedman, kommer vara den förvirring som multipla identiteter åstadkommer. I en nära framtid kommer det att uppstå spänningar mellan de olika identiteter som individen uppträder i, som konsument, som anställd, medborgaren, skattebetalare, aktieägare, intressent, etc. Dessa olika roller, som i den vertikala världen hålls åtskilda, kommer i den platta världen att hos var och en i ökad utsträckning kollidera med varandra. Industrisamhällets huvudmotsättning låg mellan kapital och arbete, som gav upphov till olika klasser i samhället med motstående politiska intressen. Nu, menar Friedman med citat från ledande affärskonsulter, går konflikten inom individen mellan rollen som konsument och som anställd. Individen bär numera klasskonflikten inom sig. Konsumenten vänder sig till företaget och kräver att få mer för pengarna, medan företaget vänder sig till de anställda och begär samma sak. Om ni inte kan producera mer till lägre pris så minskar försäljningen och ni riskerar era jobb. Det företag som framför andra har kommit att representera denna konflikt är den amerikanska varuhuskedjan *Wal-Mart*. Inget företag har effektiviserat leverantörskedjan och därmed bidragit till att göra världen plattare, än *Wal-Mart*. Det har kommit att förknippas med spänningsförhållandet inom oss mellan vår roll som konsument och som anställd. I denna konflikt är det rollen som anställd som har fått stryka på foten, inte helt utan vändor.

Kulturkonflikter

En annan konsekvens av att världen blir platt är att det sätter samhällen och kulturer i mycket närmare kontakt med varandra än tidigare. Snabbare än vad människorna och de olika kulturerna är förberedda på. Trots att den Muslimska-Arabiska världen är en stor civilisation som innehåller över en miljard människor från Marocko i väster till Indonesien i öster, från Nigeria i söder till Londons förorter i norr, så tenderar vi i väst att generalisera och dra alla muslimer över en kam. De ägnar sig åt hedersmord och förtrycker kvinnor i västvärldens ögon. Och när Muslimska fundamentalister betraktar västvärlden, ser de bara den öppenhet som i deras ögon gör oss dekadenta och promiskuösa.

Yttrandefrihet v. religiös hädelse

Särskilt tydlig blir denna konflikt mellan kulturer i fallet med de av Jyllandsposten publicerade karikatyrerna av profeten Muhammed och de händelser som följt i kölvattnet härav. Med hänvisning till öppenheten i väst, tryck- och pressfrihet, tar sig Jyllandsposten rätten att förolämpa en hel värld av muslimer. För oavsett om du är fundamentalist, troende eller bara allmänt bekännare till islam, så känner du dig kränkt av västvärldens sätt att behandla de symboler som skapar en för dem grundläggande identitet. Ett uttalande eller handling behöver inte vara olaglig för att det ska uppfattas som hädelse. När sedan den platta världen medger kommunikation i realtid över gränser och avstånd som inte längre finns, då kan en hädelse i Danmark utlösa direkta motdemonstrationer i den muslimska världen, i Syrien, i Libanon, på Västbanken, etc. Risken är att nya gränser skapas, inte mellan länder utan mellan folk, paradoxalt nog som en effekt av att vissa länder, dvs. makthavare i berörda länder, kan utnyttja stämningsläget för egna politiska ändamål. Genom ett enkelt SMS från trosfränder i Danmark utlöses motreaktioner i en i dubbel mening annan del av världen. Dessa reaktioner framstår säkert som lika överdrivna och svärförståliga för

västvärldens människor som den muslimska världen upplever västvärldens oförståelse av vad de ställt till med. Yttrandefrihet mot religiös hädelse, det är ingen enkel ekvation att lösa diplomatiskt.

Vissa vill dö för att komma till himlen

Den plattare världen har också bidragit till att kampen om civilisationernas hegemoni tagit sig nya uttryck. Det är inte längre stater som krigar, utan terrorgrupper. Det är inte längre politiska ledare som avgör om styrkorna ska gå ut i krig, utan terrorledare. Det är George W. (cowboyen) Bush i ena ringhörnan och Usama (spindeln) bin Laden, som laddar i andra ringhörnan. Den muslimska världens extremister har verkligen lärt sig att slå tillbaka mot det västerländska samhällets öppenhet. De har valt att slå mot det öppna samhällets grundbult, tilliten. Utan tillit kan inte den vertikala världen bli platt, i och med att det är tilliten som gör det möjligt att riva de murar som den platta världen bygger på. I denna kamp blir religionen ett politiskt redskap. Att det är en stark kraft bevisas av alla de självmordsbombare som man lyckas rekrytera. Dessa lever i den religiösa övertygelsen av att bli belönade för sina handlingar. Som alternativ till ett bortglömt liv i arbetslöshet kan det säkert te sig lockande för många. Av världens 88 miljoner arbetslösa unga män i åldern mellan 15 och 24 år befinner sig 26 % i Mellanöstern och Nordafrika.¹⁶

Det är bara att hoppas på att en plattare värld så småningom också kan skapa en ökad kontakt och förståelse för olika religioner, sedvänjor och kulturer. En som tror på detta är Dells grundare Michael Dell. Han har myntat den s.k. *Dell Theory of Conflict Prevention*, dvs en teori om hur konflikter kan undvikas. Teorin bygger på följande: Det finns inget exempel på att två länder som båda är involverade i samma globala leverantörskedja skulle öppna

16 Enligt en ILO studie, se Thomas L. Friedman, (2005), s 198.

krig mot varandra. Människor som tillhör samma globala affärsnätverk vill inte längre utkämpa gammaldags krig mellan länder. De vill göra *just-in-time* leveranser av varor och tjänster och njuta av den högre levnadsstandard detta ger upphov till, allt enligt Michael Dell. Länderna i t.ex. Asien förstår mycket väl att varje politiskt uppror eller krig, skulle ha en återhållande effekt på den ekonomiska aktiviteten i området, något de aktar sig för att åstadkomma. Dell menar på att när människor väl fått känna smaken på ekonomiskt oberoende, en bättre livsstil, ett bättre liv för deras barn, etc. så hänger de fast vid detta. Det är inget de vill ge upp frivilligt. Problemet finns dock kvar så länge det finns stora grupper vars behov inte är tillgodosedda. Då finns det en grogrund för terrorverksamhet, för det är ju snarast detta och inte krig initierade av stater som är problemet. Det är därför viktigt, något som Michael Dell också själv framhåller, att det ekonomiska välståndet sprids någorlunda jämt över befolkningen, annars undergrävs interna konflikter som minskar den stabilitet som den platta världens expansion kräver.

Dör kulturen i det platta samhället?

En del av den process varigenom världen blir platt kännetecknas av att samma kulturella utbud sprider sig över världen. Det började med att den västerländska popmusiken fick en popularitet *worldwide*. Så småningom har denna musikstil fått fotfäste i andra delar av världen, så att man idag kan höra västerländsk pop framförd på kinesiska och japanska. Samtidigt har den latinamerikanska musikstilen vunnit insteg i den västerländska för att inte tala om all musik från Afrika, som inte bara är mänsklighetens vaggga utan även den moderna musikens ursprung. Samma omdömen kan fällas om mycket av filmens värld, liksom all annan upplevelseindustri. Den delas av befolkningen, särskilt den unga, i en hel värld. Med internet och fildelning förstärks dessa tendenser ytterligare.

Konsekvensen av denna utveckling är att en och samma kultur breder ut sig över det platta landskapet. Det är samma effekt som efter ett kraftigt snöfall om vintern. Landskapet blir vitt. Land, sjö, skog och horisont flyter samman i ett vitt töcken. Naturens former blir mjukare och mer utslätade, samtidigt som det är förförande mjukt och vackert. Det som emellertid går förlorat är alla de nyanser som man annars normalt upptäcker. Det blåa vattnet som bryter av mot den bruna sandstranden, den gula vassen och de gröna träden på andra sidan sjön, där just variationerna i form och färg stimulerar sinnena och fantasin till att se nya saker. Är det då samma risk med den platta världens kulturella utveckling? Allting blir utslätat? Till en början blir det nog så, men det är sannolikt som ett ekologiskt system. Människan kommer att ha behov av att sträva efter att markera sin gemenskap och tillhörighet till en grupp och till en nation. Detta kanske till och med kommer att innebära att vi får – som en motreaktion – en kulturell variationsrikedom, där en stil b(r)yts mot en annan i en strävan efter att kommunicera på egna villkor.

Nya paradig, nya förebilder

Övergången från det gamla samhällets vertikala tankestrukturer till det platta samhällets horisontella tänkande markerar ett helt nytt sätt att tänka. Mer blir annorlunda istället för fler av samma sak. Det gäller att se möjligheterna i den nya tekniken när det gäller att tillgodose gamla mänskliga behov. För dessa skiftar inte särskilt mycket över tid. Människan har en ganska konstant behovstrappa, även om varje samhällsera har sina estetiska ideal.

Det finns anledning att tala om att vi byter spår i samhällsutvecklingen. Vi får nya förebilder, paradig, av grekiskans förebild. En annan liknelse skulle vara att säga att det är som att gå över från att spela en typ av spel till ett annat, från t.ex. fotboll till schack. Det är olika regler som gäller, men framförallt är det helt andra framgångskriterier som gör sig gällande i de två spelen, vilket

gör att det optimala sättet att spela spelet följer olika logiker, olika rationaliteter. I övergången från ett vertikalt till ett horisontellt samhälle handlar det bl.a. om att gå från ett uppifrån och ner perspektiv på världen via ett nerifrån och upp perspektiv till en förmåga att hålla utkik åt sidorna. Nerifrån och upp perspektivet är fångat i den gamla samhällets tematik, även om det är mer sympatiskt så handlar det om en motståndsidentitet, att påverka det bestående. Att titta åt sidorna, handlar om att söka nya perspektiv, att skapa projekt och sprida en projektidentitet. Det är vad den platta världen behöver för att utvecklas socialt och ekonomiskt i termer av mänsklig behovstillfredsställelse.

Ta t.ex. miljöproblemen. De är utspridda över hela jorden. De påverkar allt liv på jorden negativt. Ändå har vi haft små möjligheter att komma åt dem under det gamla hierarkiska samhällets regimer. De olika barriärer som varje land byggt upp genom nationell lagstiftning representerar inte någon egentlig vilja att bli av med problemen, endast att minska dem så mycket att den inhemska miljöopinionen blir tyst (om inte nöjd). I det horisontella samhällets platta värld, är det inte staterna, utan företagen som blir de viktigaste aktörerna för att minska miljöproblemen. Skälen till detta är många. Ett näraliggande skäl är att det är företagen som är de som åstadkommer problemen och som därför borde vara de som lättast kan åtgärda dem. Men det krävs också drivkrafter för detta. Egenintresse är då mycket starkare än den starkaste lag, som ändå brister när den utsätts för påfrestningar. Företagens motiv för åtgärder ryms inom ramen för koncept som CSR, *Corporate Social Responsibility* eller på svenska, företagens sociala ansvar. Detta ansvar följer egenintresset som i sin tur i huvudsak följer två motiv. Det ena är möjligheten att tjäna pengar på att spara på råvaror och därmed indirekt på användningen av naturresurser. Det andra är att skapa sig ett gott renommé som skapar möjligheter att vinna marknadsandelar. Ett bra varumärke kräver idag ett gott miljöanseende, att man jobbar långsiktigt och med hållbar

utveckling för ögonen. Annars riskeras bojkotter från konsumenterna och minskade krediter och investeringar från finansmarknaden.¹⁷

Att världen är på väg att bli platt har emellertid inte enbart med globalisering och ny teknik att göra. Det handlar om ett paradigmskifte med konsekvenser på livets alla områden. I utvecklingskedjan: teknologiskt språng, social anpassning, ekonomisk utväxling, politisk fördelning och krishantering, har vi hittills sett hur den nya teknologin vuxit fram och hur den har genererat nya sätt att göra affärer på och umgås i affärslivet. Den nya tekniken har också påverkat umgängesvanor mellan människor, nya sätt att visa tillit och tillhörighet genom SMS och MMS, etc. Men detta är bara början. Vi kan skönja det teknologiska språnget. I nästa utvecklingsfas har vi anledning att vänta oss sociala och politiska förändringar som en konsekvens av att världen är på väg att bli platt. En del av detta har redan antytts ovan.

All samhällsförändring av det genomgripande slag som när världen går från att vara vertikalt uppbyggd på det sätt som kännetecknar det gamla industrisamhället till att anta horisontella former, som informationsteknologin inbjuder till, bygger på att man går från storskaligt till småskaligt och att man i meningen människan börjar om från början. Det blir då naturligt att samarbeta med jämlingar, dvs sina närmaste, släkt, vänner och grannar. Det handlar om att skapa lokala marknader, som sedan kan expandera i takt med att information om nya sätt att tillgodose människans gamla behov genom nya varor och tjänster sprider sig. Tillväxt som ledstjärna för ekonomisk aktivitet ersätts av etikonominns strävanden efter mänsklig behovstillfredsställelse. Ekonomin blir både ansvarsfull genom att ta med alla kostnader i beräkningen, både natur och människa, och långsiktig genom att ha hållbar utveckling för ögonen.

¹⁷ Se mer härom i Håkan Hydén (2004)

The best way of predicting the future, is to invent it

Den utveckling som ovan beskrivits är inte nödvändigtvis bra eller god. Det är inte poängen med att beskriva den, utan det är att peka på att den finns och att den är svår att upptäcka. Det är också viktigt att lyfta fram att den skapar möjligheter. Den inriktning och det sociala innehåll som samhällsutvecklingen kommer att leda till, har inget på förhand givet innehåll. Den kommer i högsta grad att vara en konsekvens av vad vi människor har fantasi och förmåga att formulera och genomföra. Detta kräver nya tänkesätt och att kreativiteten släpps loss. Det förutsätter också drömmar som ger oss idéer och i ett inledningsskede tar oss bortom den materia som håller oss kvar i det gamla. Drömmarna är också, som Peter Sylvan framhåller, en stark drivkraft för mänsklig utveckling.¹⁸

Vilka drömmar har vi? Vad kan vi tänka oss, nu när världen är platt och allt för ett historiskt ögonblick är möjligt? Känn dig fri att skissa på hur du tror eller vill att samhället på en viss punkt som du väljer själv ska se ut i framtiden. Vad längtar du efter?

18 A.a. s 195

Om Sanning och Rätt

The darling conceptions of your time

*I see a learned man watching the sky
His mind is forming a question
He trembles when he starts to realize
There is something wrong with how the sun passes the sky
There is something wrong with how the sun passes the sky*

*The court declared the conviction
and the mumbling crowd awaited no reply
It expected no contradictory claims
There is nothing wrong with how the sun passes the sky
There is nothing wrong with how the sun passes the sky*

Intro: Att komma i stämning

“Men ändå rör hon på sig”, mumlade G när han stod där inför skranket, alldeles nyss anklagad, och nu dömd. Han hade precis inför den skräniga publiken förnekat det som hans ivriga och nitiska forskning hade kommit fram till de senaste åren. Det han hade sett med egna ögon. Det han visste var *sanning*, förnekade han. Det kändes inte rätt att göra så, det kunde inte vara rätt. Varför hade han

förnekat, varför hade han låtit sig hunsas och bedragit sitt eget sanningssökande?

Det fanns en konsekvens G ville undvika, som vägde tyngre än sanningen. och det innebar att hellre leva i officiell förnekelse än att dö som en dömd man, bränd på bål.

Något tidigare på dagen hade G ganska bryskt eskorterats in i den sal som var fylld av kyrkans män. Det var en tryckt och obehagligt uppviglad stämning i salen. När han satt där, upptvingad på en stol, på ett litet podium i centrum för allas blickfång, och hörde kyrkans församlade män skräna och röra på sig, vandrade hans tankar. Han såg framför sig hur han blev fastbunden på ett bål. Runt bålet stod soldater med facklor i händerna, som de stack in i bålet, strax under hans fötter. Han såg för sin inre syn hur flammorna slog upp, hur hettan närmade sig hans fastbundna kropp, och föreställde sig den smärta som skulle växa sig starkare och starkare, genomborra kroppens alla delar, och få den att smälta och brinna. Han skakade snabbt till med huvudet, som för att slå bort tankarna, och fann sig återigen på podiet, med sin mumlande och skränigt obehagliga publik.

Förnekelsen var nu lättare att genomföra. Det hade inget med stolthet att göra. Det kändes mer *rätt* nu. Och *sanningen* kändes mindre viktig. Domstolen dömde G till husarrest. En husarrest, vilket skulle visa sig, som kom att vara återstoden av hans liv.

Första versen börjar: Om Akademin och Rätten, och ett tremannakombo som spelar

Innan jag berättar mer om syftet med den korta berättelsen i introet vill jag säga något om vad artikeln handlar om. Artikeln handlar om Akademin och Rättens roll i samhället idag, ett samhälle som på många sätt är i förändring. Att brännas på bål tillhör lyckligtvis det förgångna, men dömande institutioner som är uppbyggda på ett visst sätt att uppfatta tillvaron, på vissa *darling conceptions*, tycks finnas i alla samhällen. Så även i vårt. Artikeln handlar om

samhällsförändring, olika förhållningssätt till denna förändring, och hur föreställningar blir betraktade som Sanna och Rätta.

I bakgrunden, medan man läser artikeln, tänker jag mig att ett tremannakombo spelar på den låt vars första verser anges i artikelns inledning: *The darling conceptions of your time*. I ett hörn står alltså ett litet tremannakombo och slår an en kontrabas, vispar mot en virveltrumma, och en röst hörs sjunga en melodi. Då och då framträder en bit av texten, frigör sig från bakgrunden, och blir tydlig för läsaren av artikeln. Förhoppningsvis inte utan pedagogisk poäng, vid varje tillfälle. Det kan sägas redan nu att låtens text är tänkt att illustrera en konflikt mellan ett system, ett etablerat sätt att tänka, och en nytänkande individ. Här lånas lite flyktigt exemplet med Galileo Galilei, som alltså är den något dramatiska inledningstextens G.

Versen fortsätter om föreställningar knutna till en tid.

Galileo Galilei sjunger i kören

Galileo Galilei, den italienske 1500/1600-talsastronomen, blev av kyrkan dömd för att ha spridit falska läror när han hävdade att solen var i mitten av det vi idag kallar solsystemet, inte jorden, vilket var den rådande uppfattningen vid denna tid. Tanken var att jorden inte rörde sig, jorden var centrum. Kyrkan stod för ett helt tankesystem, uppbyggt kring kristendomens religiösa normer. Tankesystemet erbjöd svar på alltings ursprung, livet efter döden, jordens plats i universum, vem som

Målning från Santa Maria kyrka i Rom. Året är 1633. Galilei sitter ensam, svartklädd, upphöjd på ett podium. Runt om Galilei, i långa rader, sitter kyrkans män. Galilei är ställd inför rätta, och riskerar att brännas på bål om han inte erkänner att han spridit falska läror.

hade legitim makt i samhället osv. Att utmana en viktig del i detta tankesystem uppfattades kanske som att utmana själva grunden för samhället, systemet i sig. Oavsett vad den vanliga uppfattningen hos folk var gällande jordens plats i universum så fick man alldeles tydligen inte utmana det rådande tankesystemet så offentligt och så empiriskt belagt som Galilei gjorde. Galilei tillverkade ett av världens första teleskop, och var banbrytande i det att han betraktade himlakropparna så, som de faktiskt är. Detta gav också en extra tyngd åt Galileis hävdande av en heliocentrisk världsbild, och en ytterligare förstärkande dimension av religiöst hädande. Därför tvingades han också att förneka sina resultat inför inkquisitionens mäktiga domstol, och uttrycka att han därmed hade haft fel och spridit falska läror. Man kan säga att Rätten dömde över de vetenskapliga förnuftstänkande, som sedan kom att beteckna Akademin. Det är ett exempel på samspelet mellan de två institutionerna, även om det senare snarare kom att bli tvärtom, dvs att Rättens förutsättningar mer blev beroende av den världsbild som Akademin bidragit till, än något annat. Man kunde säga att vetenskapen tog kyrkans plats. Både Akademin och Rätten har flertusenåriga anor, och har spelat stor roll vid samhällsförändringar genom tiderna. Men låt oss återkomma mer till detta senare. Först vill jag förklara varför artikeln inleds med två verser av just en *sång*.

En andra vers, om Rätt till ägande och hur Akademin tolkar sin omvärld

Varför en sång i bakgrunden till artikeln? Det finns en alldeles speciell tanke med sången, som har med samhällsförändringar att göra. Det finns strukturer som har byggts upp under industrisamhällets tillväxt, baserade på en idé om äganderätt även för "immateriella" ting. Dessa strukturer tycks utmanas av nätverkssamhället. Det vill säga att förändringar i samhället, som är förbundna med ny teknik, har lett till en problematisk situation för den äganderätt, och bestämmanderätt, över de immateriella ting,

som musik och film är. Det kan med andra ord uppstå en konflikt mellan en struktur uppbyggd kring vissa givna förutsättningar när dessa förutsättningar förändras. Som nu. Som de senaste 10 årens förändrade förutsättningar jämfört med de senaste 100 årens. Det digitala jämfört med det analoga. En låt kan med andra ord få gestalta förändring i sig, eftersom tekniken för hur man lagrar ljudet, och för hur det lagrade kan dupliceras och kommuniceras, är så förändrad. Detta ställer frågor kring både sanning och rätt när det börjar handla om saker som upphovsrättigheter och rättigheter kring distribution, exv. genom fildelning.

Det har alltså med förändring att göra. En förändring av en världsbild – hur samhället fungerar, hur det är uppbyggt, vilka dess förutsättningar är – som vi tycks stå inför. En förändring från ett industribaserat samhälle till ett nätverksbaserat, digitaliserat. Samhället består delvis av system och strukturer, exv. rättsliga och ekonomiska, men även sociala, som till exempel hur familjen förväntas se ut, med vilka vi umgås och kommunicerar, och hur vi gör det. Håkan Hydén skriver i den här bokens inledning att om jorden är den naturvetenskapliga bestämningen av vår planet, är världen en social konstruktion som samhällsvetenskapen laborerar med. Vad världen är, och hur den kommer att vara, är med andra ord beroende på hur vi betraktar den. Och hur vi betraktar den förändras med förutsättningarna för vår tillvaro. Om nätverksteknologier i grunden påverkar våra förutsättningar för kommunikation och informationsutbyte, så kommer vi att betrakta "världen", dvs. den sociala konstruktionen av jorden, annorlunda än tidigare. Därmed inte sagt att alla system och strukturer förändras i samma takt. Och här kan det uppstå konflikter.

Det betyder också att där det finns helt givna saker med "jorden", dvs. det som naturvetenskapen brukar syssla med, så finns det mycket som inte alls är lika givet med "världen", dvs. det socialt konstruerade som samhällsvetenskapen ofta sysslar med. Samhället kan organiseras på många sätt, och så som det är, är bara ett sätt. Exempelvis som med Galilei ovan; med tiden avtog kyrkans obestridbara roll som sanningsuttolkare eller bärare av sanningen,

och exv. Akademin utvecklades, baserat på förnuft och empiriska, mätbara vetenskaper. System och strukturer är föränderliga. Det är en viktig poäng att bära med sig.

En tidig refräng om förändring

Men, hur löser man sådana konflikter, där strukturerna släpar efter en förändring av "folkets" normer? Problemet har mycket att göra med hur vi betraktar problemet, och dess omgivning, det vill säga hur vi betraktar vår "värld". Det är denna världsbild som påverkar vår förmåga att lösa de uppkomna konflikterna. Som Einstein en gång sa, när han säkert tänkte på något helt annat: Det krävs ett helt nytt sätt att tänka för att lösa de problem vi skapat med det gamla sättet att tänka".¹⁹ Och det är när det okonventionella är det som bryter mönstret, det oortodoxa, det ovana, det nya, det som kan öppna ögonen på oss när vi redan tror att vi har våra ögon öppnade.

Så det kan handla om att vara kreativ. Även om man riskerar att känna sig lite klämd, med sina innovationer och nytänkande därinne i en traditionell struktur. En refräng framträder plötsligt från tremannakombot i hörnet:

*It's not the eyes that fool you
It's not the ears that can't hear
It's the darling conceptions of your time
that makes you feel this way
that makes you feel this way*

Vad är det då för förändringar som vi kan fundera över idag? Finns det galileiska tankar som trycks undan av rådande strukturer även idag? Friedman, och Hydén i denna bokens inledning, diskuterar informationsteknologier och samhällsförändringar. Och jag vill

¹⁹ "The problems we have today cannot be solved by thinking the way we thought when we created them."

alltså ta upp två saker i anslutning till detta: Akademin och Rätten. Jag skriver båda med stora bokstäver, för dessa institutioner har funnits i millennier och bär båda med sig traditionella rester från antikens Grekland eller romarrikets glansdagar. Så gamla är dessa institutioner. Man kan ana att sådana institutioner inte förändras i tvära kast. Valet faller på dessa två institutioner för att de så tydligt representerar långlivade strukturer, som vi som individer ofta har att relatera oss till, att foga oss i. Dessa institutioner har fått rollen att berätta för oss vad som både rätt och sant.

En vers om Akademiens uppgift som Sanningsuttolkare

Det finns med andra ord en ordning hos Akademin, så väl som hos Rätten, en inneboende uppfattning om hur saker och ting skall vara inom dessa institutioner. Det vill säga hur universiteten och högskolorna är uppdelade i sina ämnesområden, institutioner och fakulteter, och hur det rättsliga systemet utvecklat en dogm som dess professioner, exempelvis jurister och domare, är experter på att uttolka och redovisa, enligt traditionella juridiska metoder och tillvägagångssätt. Det är forskning som ska berätta för oss hur världen är beskaffad, och det är rättsväsendet som skall avgöra vilka handlingar som är rätt respektive fel. Dessa institutioner är med andra ord uttolkare av Sanningen och Rätten. Detta är den ideala tanken. Och det är inga enkla eller lättviktiga roller att spela. Tvärtom, uppgifterna är grandiosa och oerhört viktiga delar av samhället. Det är svårt att tänka sig ett samhälle utan dessa institutioner. Samhället i hög grad är beroende av att dessa institutioner fungerar. Och som med alla beroendeställningar kan återkopplingen i tider av förändring ställas på prov.

Om vi först koncentrerar oss på Akademin kan vi konstatera att denna ordning är en struktur, som även styr hur de som studerar inom Akademin bör tänka, för att inte betraktas som avvikare och

konstiga. Ovanför det över hundra år gamla, ståtliga Uppsala universitetshus står exempelvis att läsa:

Att tänka fritt är stort, men att tänka rätt är större

Uppsala universitet, tillsammans med exempelvis Lunds universitet, står för många för en gedigen och robust utbildningskultur, kronan på verket av svensk utbildning, etablerad under en månghundraårig tradition.

Akademien befolkas av så kallade forskare, som under olika titlar och olika grad av forskning och lärararbete delar med sig av sin syn på världen och företeelser i denna. Men innan vi kommer dithän, och för att förstå Akademien, måste vi nog fundera lite över skolans och utbildningens roll i allmänhet, och hur denna institution påverkar det som jag nämnde ovan, om att världen är en social konstruktion som samhällsvetenskapen laborerar med.

Skolan är den institution som flest individer har påverkats av i samhället. Skolan är samhällets största institution, och de värderingar som genomsyrar denna institution kommer också att forma individerna, och därmed samhället. Ett slags grund till hur vi betraktar världen läggs redan i den första tiden som barn i småskolan. Sett från ett sådant perspektiv, vad innebär det då att gå i skolan, i samband med att man lär sig läsa, skriva och räkna?

Att ta sig igenom skolan innebär till en början i hög grad att lära sig att imitera. Att knyta mening till symboler och att kombinera dessa symboler på ett meningsfullt sätt, att lära sig att följa vissa normer som anses grundläggande för individer i vårt samhälle. Man lär sig skriva och läsa, och man lär sig kanske till exempel demokratiska värden såsom att behandla andra skolkamrater väl och med viss respekt. Samtidigt finns det en mer "tyst" kunskapsmassa, som inte medvetet lärs ut, vissa mönster man lär sig genom att titta på andra. Kanske om vad man får säga och inte säga i vissa sammanhang, kanske om könsstrukturer, kanske om vad man tror att man är bra på, vad man tror att man är dålig på. I stort sett kan man dock säga att ta sig igenom skolan innebär att lära sig förstå på

samma sätt som andra förstår samma saker, hela tiden med en tänkt progression i utbildning och begreppsvärld. Vissa, speciellt de som har funnit att de regler och mönster och normer som råder inom denna institution passar deras mål och ambitioner, och inte har gjort något större våld på deras person, tänker sig sedan att de skulle kunna passa väl in i en så kallad högre utbildning, dvs. vid en högskola eller vid ett universitet. Uppmuntrade av exempelvis företrädare för sin skola, av föräldrar, eller i protest mot något, eller helt enkelt baserat på att det för många är ett tämligen tillrättalagt beslut att ta, så söker de in till en högskola, som bedömer deras lämplighet för att beträda dess utbildningar baserat på ett betyg på elevens beteende i det gymnasium denne gått i.

Att sedan ta sig igenom en universitetsutbildning innebär i hög grad att man utökat sin förmåga att reproducera ett mönster som är givet sedan tidigare. Det som man tidigare kallade kunskap börjar man nu kalla vetenskap. Det blir viktigt att visa att man förstår de teorier, de begrepp och de vanliga frågeställningarna inom just den vetenskapliga disciplin man har valt att studera. Som examensuppgift får man ofta visa att man kan lägga ytterligare en frågeställning bredvid de man har tagit del av och förstått är vanliga inom just denna disciplin, och svara på denna frågeställning genom en metod som anses vara gångbar inom området. I bästa fall handlar det om att skaffa sig kunskaper som går att praktiskt kapitalisera och få användning av, kanske ett kritiskt öga gentemot hur saker och ting förhåller sig. I sämsta fall handlar det dock inte lika mycket om att vara kreativ och bidra till ett användbart kunskapsbygge, eller att med distans kunna hantera olika idéer, som det handlar om att följa en ordning, och att fördriva tid. Det kan då istället handla mer om form än innehåll. Att reproducera snarare än att kreera.

Som forskarstudent, och senare forskare, växer överblicken över disciplinerna, är det tänkt. De allra flesta studenterna lämnar dock Akademin innan det här steget, redo för en annan typ av praktisk tillämpning av de kunskaper som de fått som studenter inom Akademin. Forskarstudenten övas dock i att se forskningsämnets vallar och funderar över vad som konstituerar just det egna ämnet,

och utövar och fortbildar sig både i att samla in och ordna ny vetenskap och i att pedagogiskt kunna dela med sig av denna nya och tidigare framkommen, i syfte att bli en fullgod forskare. En tanke är att man skall närma sig att producera vetenskaplig kunskap, en rigoröst bevakad kunskapsmassa som läggs högst upp på ett berg av modern, tidigare insamlad, kunskap. Man ska tänka nytt, men samtidigt kanske inte *för* nytt. Man ska vara tvärvetenskaplig, men möjligen inte öppet utmana de traditionella uppdelningarna. Man ska ställa skarpa frågor, men inte utmana de fundamentala uppfattningarna. Kort sagt, en del av den tysta kunskapen forskaren själv får ta till sig, även om den inte uttalas, kan vara att för att bibehålla den akademiska karriären så måste man alltid till viss del reproducera givna mönster. Ett för starkt ifrågasättande skulle kunna avsluta densamma. Även forskningsinstitutionerna är en gemenskap som värnar om sina värden, och forskningsfinansiärerna kan exempelvis vara färgade av politiska mål, och ingen forskare kan stå utanför båda dessa sfärer och fortfarande vara forskare. Den alltför kreativa kan betraktas som avvikande. Innovation betraktas med andra ord som bra, men det måste ske inom traditionens premisser. Man kan tänka sig att det då i värsta fall kan betyda att man måste välja mellan att reproducera en rådande ordning och att vara verkligt innovativ och utmana densamma. Då skulle Akademin val falla på reproduktionen.

Tillbakablickandet kan vara ett problem för Akademin. De senaste årens förändringar, och minskade tillströmning till de traditionella ämnena inom akademien, med undantag för rena professioner som jurister och läkare, kan vara ett tecken på att Akademin vacklar något i sin samhällsroll som bärare av Sanningen. Akademin förmår inte förklara unga människors tillvaro med samma självklarhet längre. Akademin tappar i folks ögon relevans i sitt förklarande av tillvaron och som framåtdrivande samhällskraft. Kanske är det ett tecken på själva vetenskapens minskade sanningsdefinierande funktion, färre söker sig till Akademin, och Akademin själv blir mer beroende av externa forskningsanslag. Akademin reduceras i viss mån till att bli en utredande enhet med

förhållandevis höga metodkrav, snarare än en vetenskapsarena där progressiva tankar leder till kritiska röster och framåtblickande och samhällsförbättrande, som idealet i tider har varit. Därmed inte sagt att det inte behövs anställningsbara och duktiga studenter, examinerade från Akademin. Men vi kan konstatera att en revolution inte skulle ske vid universiteten idag, de är för medvetet beroende. Den skulle möjligen ske i förorten. Eller i bloggofären?

Och må så vara. Akademin måste också förändras. Den måste med jämna mellanrum återkräva sin relevans, och det kommer den att göra också i fortsättningen. Man ska inte tro att en mångtusenårig institution inte haft kriser förut, som den klarat av. Men för att ge en metafor: Att välja traditionella värden i för hög grad som ledstjärna är som att blicka bakåt och backa med ryggen före in i framtiden. Tempot blir lågt och förståelsen för förändring i det omgivande dåligt. Det kan vara dags att hugga bort de där "bevingade" gamla orden vid Uppsala universitetshus, och hugga dit nya, kanske några milt ändrade, innan man backar ut på en avsats som tar slut. Därför säger jag:

Att tänka rätt är stort, att tänka nytt är större

Det svåraste är med andra ord inte att reproducera den ordning man befinner sig i. Det svåraste är att visa upp gångbara eller rentav bättre alternativ, en ny ordning, i en kamp, eller dialektik, med de strukturer som är färgade av gångna tider. Tremannakombots spelande i hörnet träder återigen fram, och efter refrängen hörs plötsligt en ny melodi:

*Can you feel it too?
The old world measuring the new
Can you feel it too?
The old world claiming the truth*

Ett kort mellanspel om tiden och institutionerna

Man kan betrakta den historiska vetenskapsteoretiska utvecklingen som en oerhört långsam dialog. I över 2000 år, eller varför inte något tusental till, har någon uppfattning uttalats och blivit mer eller mindre utbredd för att någon livstid, generation eller epok senare bli kritiserad, förändrad eller förkastad. Vi kan nu stå och betrakta dialogen och se hur de sega replikväxlingarna tagit form. Detta är naturligtvis en förenkling, men metaforen fungerar. På samma sätt har också samhällsteorierna vuxit fram och förändrats. Synen på staten, på makt och på rättens funktion har elaborerats med genom historien, i allt ifrån Platons Staten till Hobbes och Locke till Montesquieu och dagens John Rawls.²⁰ Filosofins historia har i viss mån varit både rättsvetenskapens och samhällsvetenskapens grund. I början var ju allt filosofi. Och man skall komma ihåg att det är i tider av samhällsförändring som behovet av förståelse och beskrivande av vad det är som pågår är störst. Som Hobbes, Locke och Montesquieu under revolutionära tider. Som Weber, Durkheim och Ferdinand Tönnies under industrialismens tidiga dagar, när stora delar av samhällen organiserade sig mer i städer för fabriksarbete än på landsbygden för att bruka jorden. Vem förklarar nuets förändringar? Många försöker. Thomas L Friedman är en. Den här boken är i sig ett försök att uttrycka några perspektiv.

En vers om Rättens uppgift som vad-som-är-rätt-bedömare

Men vilken är då *relationen* mellan Akademin och Rätten? De är båda influerade av en samhällsordning, har vissa inneboende, traditionella strukturer, med sina valda uttolkare av denna ordning. Hos Akademin är dessa forskare, professorer och liknande. Hos Rätten är dessa domare, jurister, men även rättsvetenskapliga

20 Höög, Victoria, Upplysning utan förnuft.

professorer som sitter vid Akademin och skriver böcker om rättsliga problem eller agerar sakkunniga inför domstol. Rätten lyssnar med andra ord på Akademin. Och ny lagstiftning tillkommer baserade på politiska initiativ som kan ha med Akademiska rön att göra. Rättens roll är sällan att vara en pionjär i tider av samhällsförändring. Rättsliga förändringar kommer i efterhand, och det är förmodligen oftast lämpligast så. Däremot är det Akademin roll att vara lyhörd för förändringar i samhället, och att påpeka uppkomna missförhållanden för de institutioner som har att göra med att stifta ny rätt. Rättsvetenskapen måste förstå hur samhället förändras, annars riskerar Rätten att bli en institution som med sina maktmedel erbjuder hjälp till endast de aktörer som agerar utefter en tidigare rådande samhällsordning, dvs. en institution som snedvrider samhällsutvecklingen utefter några intressen framför andra, som en följd av att de rättsliga regleringarna tillkommit i samma tid som de första aktörernas intressen, inte för att de representerar något mer Sant eller mer Rätt. Rätten blir då ett maktmedel i en kamp mellan det gamla och det nya, snarare än en demokratiskt legitim uttolkare av vad som är rätt och riktigt.

En fråga blir då om det är detta vi ser idag, på upphovsrättens område? Upphovsrätten har debatterats fram och tillbaka i många år, men speciellt högröstat och av intressen som polariserat sig, vitt skilda från varandra, de senaste 5-10 åren, i samband med utvecklingen av digital teknik i kommuniserande nätverk. Upphovsrätt är den rätt som författare, kompositörer, konstnärer och andra upphovsmän har till sina litterära eller konstnärliga verk. För att vi ska kunna svara på detta måste vi undersöka ämnet mer. Vi måste mer specifikt inspektera upphovsrätten och fundera över hur skapande går till, titta på teknikerna för inspelning och distribution, och vad de gjort för skapandet. Tillåt mig gräva djupare.

Grundtanken med upphovsrätten är att rättsordningen bör skydda skapandet och att upphovsmän tillförsäkras en kontroll över det ekonomiska utnyttjandet och de ideella intressen förbundna med

det skapade. Detta anges exempelvis i förarbetena till den första versionen av den svenska upphovsrättslag som vi har idag.²¹ En viktig sak med upphovsrätten är med andra ord att den är tänkt att hjälpa till med skapande, att ange goda förutsättningar för det. Om man skapar något så ska ingen annan få ändra i det verket som de vill eller dra nytta av det verket utan att man som upphovsman får ersättning eller ge sitt godkännande till detta. Det viktiga här är alltså kulturens fortlevnad, kan man säga. Med syfte att få individer att finna det lönt att vara kreativa och innovativa. Upphovsrättens uppkomst och tillväxt är hursomhelst sammanlänkad med den tekniska utvecklingen vad det gäller förutsättningarna för att laga och sprida det som man har hittat på, melodin man skrivit och spelat in, boken, fotografiet osv.

Om vi koncentrerar oss på musik ett slag så kan vi se hur upphovsrätten och tekniken gått hand i hand. Men också, vilket är väl så intressant, hur kreativiteten, dvs. det skapade, påverkas av teknikens förutsättningar. Det är kulturens bestånd och skapandets fortbestånd som är det upphovsrättsliga syftet; juridiken *i sig* har inget självberättigande utöver att ange systemiska förutsättningar så kulturstimulerande som möjligt. Det är inte, främst, fonogramproducenters, förlags eller liknande mellanhänders fortbestånd som rätten vill försäkra. De har inte ett värde i sig för upphovsrättslagstiftningen att tillgodose. Det kulturella påverkas dock av de förutsättningar som det rättsliga sätter upp, eftersom det är beroende av de möjligheter som finns för kulturellt utbyte, av vilka juridiken utgör en aspekt. När teknik utvecklas som påverkar lagringsmöjligheter eller kopieringsmöjligheter så har genom historien många röster gjort sig hörda. Några brukar alltid hävda att upphovsmännens incitament att skapa försvinner när de inte längre har full kontroll över exemplaren. Detta kan stämma till en del, dvs. att vissa typer av konstnärligt skapande är beroende av en kontroll över exemplaren, och de intäkter som är möjliga att avkräva för de

21 SOU 1956:25 s 487.

som vill ta del av dessa. Filmindustrin kan tänkas exempelvis här stå inför ett större dilemma än musikindustrin, just för att filmprojekten i allmänhet är så mycket större, dvs. att de kräver en mängd medarbetare och flerårigt producerande innan slutprodukten är klar. I de förändrade premisserna för lagring och kopiering, och kommunikation i övrigt, kan man konstatera att vissa typer av skapande stimuleras av den nya tekniken, och vissa får det svårare. Det är en del av förändringen. Jag vill ge några exempel genom 1900-talet på detta. Här kommer man också se hur den rättsliga regleringen inte är konstant, utan beroende av både tekniken och samhället i övrigt.

Ett instrumentalt solo knutet till Rätten: Vad händer med den skapande verksamheten?

I alla kulturer och i alla tider uppkommer tidstypiska uttryck, dvs. något slags kultur. Innovationen i dessa uttryck är mer eller mindre nära knuten till sin omgivning. Olika idéer är i olika grad nyskapande, men alla är uttryck för, och beroende av, sin kulturella kontext. I fråga om de flesta idéer kommer inget nytänkande fram utan att kreatörer har tagit del av andra idéer. För snart 50 år sedan, inför det att man skapade den första versionen av vår upphovsrättslag konstaterades att "även upphovsmannen bygger vidare på de landvinningar på konstens och litteraturens fält, som hans föregångare ha gjort, och arbetar i de flesta fall längs de utvecklingslinjer, som kunna spåras i samtiden".²² Kravet på skapande, för lagstiftningen, blir därmed den ena sidan av skyddsbestämningen i den enskilda situationen, medan den andra har att göra med skaparinsatsen i jämförelse med vad som tidigare skapats.²³ Följande är tänkt att utgöra ett exempel på hur innovationen hänger samman med att ta del av andras skapande, att

22 SOU 1956:25 s 66 f.

23 Nordell, Per Jonas (1997) Rätten till det visuella, s 55.

det behöver vara varken särskilt stor skillnad, eller av större vikt hur man benämner skeendet, mellan plagierat och inspirerat skapande.

Solot utvecklas och hämtar inspiration från blues, jazz och hip-hop

Sedan inspelning av musik blev möjlig i slutet av 1800-talet har en del hänt. Ursprunget till mycket av dagens gitarrbaserade pop och rock är den blues som sjöngs och spelades i södra USA av framförallt svarta med Afrikanskt ursprung, slavar eller före detta slavar, eller deras ättlingar i slutet av 1800-talet och första halvan av 1900-talet. Bluesen baserade sig ofta mer på hur låtarna framfördes snarare än vem det var som hade hittat på just den specifika låten.²⁴ Alla låtar kom fram i samma tradition av musik, där vissa ackordvändningar och rytmer och melodiskalor var vanliga. Melodierna var mer betraktat som delar i en allmän tradition, till vilken man i och för sig kunde göra tillskott. De som emellertid har lyckats bäst i sin kommersialisering av bluesen är de som spelade in den och gjorde den publik ett par årtionden senare, de som använt sig av traditionen men gjort bidrag inom den som sedan har skyddats av upphovsrätt, exv. Rolling Stones och Led Zeppelin.

Framväxten av upphovsrätten blev viktigare ju bättre inspelnings- och distribueringsmöjligheterna blev, dvs. med de tekniska framstegen. Inspirerade av den traditionella bluesen skrev rockband på 1960- och 1970-talet låtar som idag hade betraktats som plagiat – om upphovsrätten hade varit lika stark under bluesens dagar runt 1920- och 1930-talet. Detta visar på att det även handlat om att vara kreativ i rätt juridisk-historiska kontext. Det finns en del exempel på juridiska efterspel, där rockband tvingats dela med sig av ersättning till gamla bluesmusiker, eller deras anhöriga. Exempelvis fallet Willie Dixon v. Led Zeppelin, som inspirerade Willie Dixons

²⁴ Vaidhyathan, s 120 – 126.

dotter att starta en organisation med syfte att hjälpa bluesartister att kräva royalty av efterkommande band som använt sig av deras melodier.

Olika musiktraditioner fokuserar olika element i musiken. Inom jazzen lånar man exempelvis fritt av olika små melodisnuttar som hjälper musikern att bygga upp en arsenal av licks, ett kunnande som gör soloimprovisationer bättre. Även om man här härmar andras melodier så är det helt legitimt inom jazzen att göra så, så länge man inte härmar för långa bitar. Än mer intressant, speciellt i relation till teknikutveckling är exemplet med kassettbandets lansering.

Kassettbandet lanserades år 1964 av Philips och det har genom efterföljande årtionden argumenterats från olika håll angående den ersättning som upphovsmän och musikproducenter antas bli utan när deras verk kopieras via olika lagringsmedia. Under 1980-talet, i vissa kretsar, exempelvis i USA, spreds musik av musiker som spelade in musik från radion och gjorde egna beats och egna melodier och rappade över dessa beats. Hip-hopens och rappens tillkomst är starkt knuten till den tekniska innovation som kassetterna innebar, och att de var tillgängliga till ett lågt pris, som därigenom inte verkade hindrande för utbyte av melodier, beats etc. som kom att ske bland musiker och intresserade. Kassetterna drev på *samplandet* av delar av verk och återanvändandet av dessa i en ny dräkt. Kassetterna möjliggjorde en kreativ grund som också utmanade upphovsrättens gränser.²⁵ Under 1980-talet rådde en viss förvirring i den amerikanska fonogramindustrin kring sampling: var gränserna gick för tillåtenhet, vilken ersättning som var legitim osv.²⁶

Hip-hop och rap har under tiden gått från att vara en liten subkultur till att inta eller i vart fall inspirera den kommersiella mittfåran med en oerhörd plats i media, och är därför numera starkt beroende av den rättsliga reglering som den i sin barndom var ett konstnärligt uppror emot. Poängen blir då att, rap och hip-hop, som

25 Vaidhyanathan, Siva (2001). Copyrights and copywrongs: The rise of intellectual property and how it threatens creativity, s 132 ff.

26 Vaidhyanathan, s 140 ff.

nu i mycket dominerar den musikkultur för vilken multinationella fonogramproducenter högljutt försöker upprätthålla skydd, med andra ord *i sig* bygger mycket på att sampla och att "stjäla" ifrån varandra, precis som jazzen gjorde en generation tidigare.

Ett modernt exempel på hur upphovsrätten inte fungerar för alla typer av musikskapande, just för att den inte har tvingats ta ställning till det innan, är s k *mashup*, eller *bastard pop*. Mashup är en musikgenre som, när den är som mest renodlad, består av musik från ett urval av redan tidigare inspelade, andra, låtar. Exempelvis med grunden från en låt och sången från en annan. Upphovsmännen till sådana låtar kommer alltid att ha svårt att "cleara" rättigheter för de låtar som de använder sig av. Om de med andra ord lutade sig mot upphovsrätten skulle dessa låtar inte bli gjorda, i vart fall inte distribuerade inom rättens gränser (vilket Internet hjälper till med). Det är också ett exempel på en musikgenre som, i stort sett, bara kan uppstå via digitala hjälpmedel, och spridas endast på grund av möjligheten av digitala nätverk, där upphovsrätten inte strikt efterlevs. Det vill säga uppkommen som en följd av teknisk utveckling. Mashup tar jag upp bara för att visa att det finns ett exempel på kreativitet som upphovsrätten inte kan stimulera, i sin traditionella form.

Här finns också en föreställning i juridiken och de kringliggande strukturerna (typ STIM) som avslöjas i den digitala kontexten. Nämligen föreställningen om de skapande få som producerar media åt de konsumerande många. En föreställning som troligen bara delvis stämmer, och dessutom stämmer något mindre i och med Internet. Det är det traditionella skapandet som skyddas, medan nyare former av skapande verksamhet, uppkomna i den digitala kontexten, riskerar att inte erkännas av en lagstiftning med kringliggande strukturer som vuxit fram och etablerats runt föreställningar från en analog tid. Rätten är ett försök att stimulera den skapande verksamheten, men samtidigt är rätten begränsad i den mån att den inte klarar att skydda och stimulera alla konstformer, speciellt inte när de uppstår i en ny teknologisk kontext. Kort

uttryckt kan man säga att juridiken handlar om att sätta gränser, och innovationen handlar om att överskrida gränser.

Solot summeras: Tillbaks till Sanningen och Rätten

Slutsatsen blir att idéer är uppkomna i, och beroende av, något slags kulturell kontext. Poängen ligger i att en för starkt skyddande reglering leder till ett snävare kreativt handlingsutrymme, och motverkar därigenom upphovsrättens eget syfte. Exemplet är tänkt att öppna upp en vidare förståelse för mellanhändernas retorik, att förstå intressenterna i det upphovsrättsliga systemet, och att systemet påverkas av vilka aktörer som har starka lobbyister. Det är viktigt att dela upp vad som är viktigt för själva den skapande verksamheten i sig och vad det är som mer handlar om att bevara en struktur innehållande marknadsaktörer som är otidsenliga, vilka i mycket tillhör 'det gamla', dvs. strukturellt och administrativt beroende av en analog hantering av upphovsrättsligt material. De betalningsmodeller och marknadsstrukturer som verkar hindrande gör så för att de ännu inte anpassats för en digital miljö. Kanske är oron över att incitamenten för skapandet kringkärs överdriven.

Det juridiska skyddet för musik har med andra ord förändrats, sett över en längre tid. Det är inte så länge sedan musikalisk kreativitet var oreglerad, eller mindre reglerad än nu; en tid när "allmänningen" var vid och rik, och källan att inspireras från var stor. Man kan uttrycka detta som att utvecklingen kom att gå mot en individualisering av det skapade. Upphovsrättens balansgång ligger i att reglera mellan skydd för det redan skapade och frihet för nya kreatörer att tillåtas inspireras av sin kulturella kontext av redan skapat. Upphovsrätten drar därmed gränsen för var den inspirerade blir en plagiator. Originalitet kan betraktas på olika sätt, och har så gjorts över tid, vilket återigen är en huvudpoäng här, denna föränderlighet.

Vi återkommer med andra ord till vissa strukturer och deras förändring. Det blir då, och alltid, viktigt hur vi betraktar vår

”värld”. Vilka inneboende förutsättningar vi väljer att låta definiera vad som är sant och rätt. Akademien och Rätten bibehåller sin uppgift. När förutsättningarna förändras är det viktigt att Akademien klarar av att uppmärksamma förändringarna. Om inte med ett klart svar så i vart fall frågor. Är det här verkligen sant? Är detta rätt?

Den rättsliga utformningen påverkar kreativiteten, och nu börjar det bli dags att knyta ihop den här artikeln. Upphovsrätten är ett formskydd och inte ett idéskydd, dvs. att det är den konkreta utformningen av idén som skyddas, inte själva idén. Samtidigt kan det vara en svår gräns att dra. Poängen ligger i konstaterandet att den rättsliga utformningen också kan vara avgörande för vilken typ av kreativitet som erhåller skydd. Rätten ”styr”, i den meningen, skapandet men också vilka aktörer som därigenom knyts till vilken aktivitet. Det är endast den skyddsvärda aktiviteten som kan bli kommersiellt gångbar genom att de rättsliga strukturerna stödjer kommersialisering av utfallet av aktiviteten, exempelvis skyddas en melodi men inte ett ”sound”. Den rättsliga utformningen har alltså inte bara direkt verkan på det systematiska upplägget kring organisatoriska ersättningsmodeller utan även på hur det olagliga hanterandet av det skyddade materialet kommer att organiseras.

Tillbaks till tremannakombot, men framförallt låten *The darling conceptions of your time*. Låten i sig är inte ett uttryck för modern teknik, eller musik som vare sig samplat, rippat, programmerat eller mashat annan musik. Låtens instrument är gamla, traditionella. Piano, kontrabas, akustisk gitarr, och trummor spelade med vispar. Den hör hemma i en singer/songwriter-tradition, med möjligen lite influenser från både country och blues. Det är inte i detta tanken om det nya uttrycks. Det är i texten, och det är i hur låten kan ges ut i obegränsad upplaga. Den är inte knuten till en artefakt, dvs. en plastskiva, en bit vinyl eller en snurrande kassett. Det kommer inte längre finnas ett original, det kommer bara finnas kopior, och dessa kopior kan spridas obegränsat, till en minimal kostnad. Det är med andra ord bara att tanka ner låten, posta iväg den elektroniskt, eller *deleta* den efter eget behag. Och jag som upphovsman kan välja att låta den segla utanför de i industrisamhället uppkomna strukturerna

för exemplarkontroll och ekonomiska krav som upphovsrätten bland annat innebär. Det är här poängen ligger, i denna meta-pedagogik.

Det rådande skapas utefter vissa uppsatta grundförutsättningar, ett sätt att betrakta världen på som baserats på vad man tror är världens förutsättningar. Kring det rådande utvecklas system, exempelvis rättsliga, vars syfte är att beskriva det normala fallet genom att skilja ut de avvikande fallen. Fördömandet av Galileo Galilei är ett exempel. Han avvek från det rådande på en fundamental punkt, nämligen jordens placering i världsalltet. I det rådande för denna tid var detta fundament viktigt för att det hängde ihop med en skapelseberättelse som utgjorde ett slags referenspunkt för denna tid, till vilken man knöt andra värden och hierarkier och en samhällsordning. Kyrkans maktposition som uttolkare av vad som är rätt och fel, dess hierarkiska struktur i direkt nedstigande led från Gud, dess bestämmanderätt tycktes troligen hotas av en relativt enkel, men empiriskt belagd kritik mot dess framställning av universum och jordens plats. Om man utmanade denna bärande punkt så utmanade man hela samhällssystemet. Ett annat exempel: Upphovsrättslig lagstiftning och ekonomiska system såväl som en distribution knuten till en analog hantering av musik, i en tid när lagringen och kommunikationen revolutioneras digitalt. Samhällsordningen revolutioneras inte för att vi kritiserar denna punkt, men det nationellt knutna rättssystemets begränsningar i att hantera den digitala kontexten tydliggörs. Genom att peka på denna punkt lyfts mer komplexa frågor upp om exempelvis personlig integritet, statlig kontroll och övervakning, och olika marknadsaktörers och även andra staters roll och inblandning i det politiska systemet. Det är en förändring som ställer krav, förvisso på nya svar, men kanske framförallt på att man då och då ställer om frågorna. De delar av systemet – det rättsliga, det administrativa, marknadsstrukturerna – som hänger fast vid allt mindre fungerande och relevanta föreställningar av hur världen är beskaffad måste ifrågasättas och stegvis rensas ut. Och här har Akademien en uppgift i relation till Rätten.

Nu är vi tillbaka vid det där om att ställa om frågorna, som Einstein hade sagt någon gång. Och som av en slump hörs tremannakombot i bakgrunden sjunga:

*I know you've heard it too
That the questions that we ask ourselves
in the passed way of thinking
won't solve the problems of the new*

Ett drömskt outro och en avslutande refräng: The darling conceptions of *our* time?

Att det är dags att tänka nytt är lätt att säga, men svårare att förstå vad det innebär. Akademin är i förändring, nya lärandemål formuleras, europaharmonisering genomförs, studenttillströmningen fluktuerar, forskningsfinansieringen förändras etc., och även de gamla universiteten tycks börja förstå att det finns en konkurrens om ungdomarnas intresse. Hur förändringarna kommer att te sig med facit i hand är svårare att förutspå. Man kan dock konstatera att om Galileo Galilei hade varit beroende av att söka finansiering för sin forskning hos en granskande omvärld hade han fått ägna sig åt något annat.

Man får själv ta ställning till om förändringen är till det bättre eller till det sämre. Huvudpoängen här är att det är annorlunda. De aktörer som varit mest framgångsrika utefter de strukturella förutsättningar som varit, men som nu inte är desamma, kan tänkas få det svårt i den nya kontexten. Kanske är det varken skapandet, och de som skapar, eller upphovsrätten som står inför problem så mycket som det är de traditionella mellanhänderna som har svårt att anpassa sig till nya förutsättningar. Men inte bara förvaltandets förutsättningar förändras, även skapandet förutsättningar förändras. Det betyder att vissa former får träda tillbaka och nya uppstå. Den som stiftar lagar, den som utser utredare, den som utreder situationen

och föreslår (rättsliga) förändringar måste vara medveten om detta, och inte bara stå för konserverande av en traditionell ordning.

Tekniken kan ses som ett medel för människan att uppfylla de mål hon redan har. Den ger möjligheter att förverkliga de drivkrafter vi redan har, oavsett om de upplevs som bra eller dåliga, rätt eller fel. Till stor del handlar det om kommunikation mellan människor, och detta över de gränser som fysiken och geografin sätter. Det handlar om att ta del av konstnärliga uttryck, att konsumera någon typ av mänsklig kultur som har gjorts mer tillgänglig än någonsin i mänsklighetens historia, oavsett vilken status denna kultur anses ha. Och det handlar inte minst om att själv bidra med innehåll. Allt som har kunnat lagras i medial form skulle kunna göras tillgängligt, det betyder att vi kan söka oss 100 år tillbaka i tiden, vi kan söka igenom hårddiskar runt hela det klot som mänskligheten brett ut sig över. Tekniken tillåter också effektiva sökinstrument som möjliggör vaskandet. Vi behöver inte stå i en flod och vaska efter guld. Vi kan stå i alla floder samtidigt och vaska efter vad som helst.

Tillbaks till den sociala konstruktionen av vår värld, relaterat till den naturvetenskapliga bestämningen av vår planet, som Hydén beskriver i början av den här boken och Friedman beskriver som att jorden är rund, men världen är platt. Friedman beskriver en mängd följder av teknikens utsuddande av geografiska gränser och begränsningar, som ger oss en inblick i att hur världen är socialt konstruerad inte riktigt stämmer överens med de nya förutsättningar som samhällets digitalisering medför. Strukturellt inbäddade (i lagstiftning och hur saker och ting är organiserade) *darling conceptions* krockar med möjligheterna i dessa förutsättningar.

Och innan tremannakombot slutar spela och packar ihop sina instrument vill jag återkomma till den meta-pedagogiska poängen. Låten är skriven för att passa ihop med artikeln, och finns alltså på riktigt, dvs även som ljud, som en låt, som musik. I ovanstående anda relaterad till teknikutveckling och hur möjligheter för en del saker och ting är fundamentalt förändrade, är det inget annat att göra än att låta tremannakombots *The darling conceptions of your time* läggas ut på Internet för fri nedladdning. På något sätt möter då det

gamla det nya på så vis. Och vill du höra hur låten låter så är det bara att söka efter den, att vaska fram den.

Det handlar mycket om hur vi betraktar vårt samhälle, vilka tolkningar vi gör av det som är givet. För tiden har aldrig varit så genomsökbar, som nu, informationen aldrig så tillgänglig, och måhända har världen aldrig varit så kaotiskt nära inpå, så "platt". Bortifrån hörnet hörs tremannakombot sjunga refrängen en sista gång, och man kan tänka sig att Galileo Galilei reser sig upp, vänder sig om och tystar sin skräniga publik med en avvärjande gest. Han tittar först lite sorgset på dem, och tar sedan ton:

*It's not the eyes that fool you
It's not the ears that can't hear
It's the darling conceptions of your time
that makes you feel this way
that makes you feel this way*

Hegemoniska revolutioner

Att tro är att inte veta!

1. Jag har i en lärobok i juridik, ursprungligen avsedd för gymnasieungdomar, försökt förklara avtalsrättens "utveckling" i termer av en hegemonisk revolution;

"Lagstiftning är ofta eftersläpande, dvs kommer till stånd först när verkligheten har ändrat sig så mycket att de gamla lagarna inte längre fungerar. Så var det också med avtalslagen. För flera hundra år sedan levde vi i ett feodalt samhälle med en *feodal världsbild*. Vi trodde att jorden stod i centrum, och solen och alla stjärnor kretsade kring oss. De första som bröt denna världsbild var naturvetarna.

Copernicus, Galilei och andra naturvetare kunde redan på 1500- och 1600-talet, med egna ögon och genom experiment, tydligt se att denna världsbild var felaktig. Det var naturligtvis en revolution, ytterst omvälvande, och makten var inte särskilt glad åt dessa upptäckter. Men kunskap har sin egen kraft, och den mänskliga nyfikenheten och experimentlusten drev oundvikligen utvecklingen vidare.

Genom de naturvetenskapliga upptäckterna blev en annan feodal grundtanke mer och mer ohållbar – nämligen att det endast fanns en bestämd summa enheter (produkter, pengar, vad som helst), att allt på något sätt var statiskt, och att dessa enheter varken kunde minska eller öka genom mänskligt handlande.

Naturvetenskapliga upptäckter översattes snart i mekanik, och mekaniken ledde fram till en industrialisering där man såg att mycket faktiskt kunde bli mer, genom en kombination av mänskligt arbete och utnyttjande av maskiner.

Nu hade det mänskliga tänkandet, världsbilden, förändrats. Snart förändrades också det *ekonomiska tänkandet*, för de naturvetenskapliga upptäckterna gjorde det lättare att resa, och förbättringen av kommunikationerna ledde till en ökad handel. Handel, utbyte av varor, kunde även det ske i massform – vi kunde importera och exportera, och det etablerades flera led i handelskedjan som gjorde att vi kunde skaffa en vara utan att själva genomföra bytet med producenten av denna vara.

På det ekonomiska området växte nya teorier fram – *merkantilismen* följde i de naturvetenskapliga framgångarnas fotspår. Från en statiskt syn på världen, den egna och omvärlden, fick vi nu en dynamisk syn. Återigen – en sak kunde bli två, genom arbete kunde vi skapa mervärde, mycket kunde bli mer. Och *kunde* någonting bli mer, var steget inte långt till att det också *måste* bli mer. Mervärde ledde till större omsättning, omsättning blev ett egenintresse.

Det är i detta läge som de gamla, statiskt präglade *handelslagarna*, började bli allt mer besvärande, ett hinder istället för en hjälp i handeln. Och till slut exploderade det hela i ett behov av helt ny lagstiftning som bättre stämde överens med de förändringar som hade skett både i verkligheten och i människors tänkande. Det behövdes en ny lag som svarade mot verklighetens krav på dynamik. Det är i denna situation avtalslagen skapas.”

Och så fortsätter resonemanget om avtalslagens grundbult: omsättningens intresse kontra att vi inte skall skydda elakingar och slarvepellar.²⁷

2. I texten ovan försöker jag förklara för ungdomarna hur tänkandet förändras, att förändringar i tänkandet är betingat av empiriska förändringar och att tänkandet påverkar vår uppfattning om omvärlden, om vad som är möjligt och går an, men också om vad som inte är möjligt och absolut inte går an. Omvärlden kategoriseras genom betraktarens öga, och det som avgör hur betraktarens öga bryter ljusreflektionerna och i hjärnan omvandlar det till signaler, kontrollerar också betraktarens sinne, och därmed dennes tänkbara handlingsalternativ. Jag kallar detta för hegemonisk kontroll och kraftiga förändringar för hegemoniska revolutioner. Med hegemoni menar jag då paradigmatiske världsbildsuppfattning. Den, eller riktigare; det intresse, som har makt över sinnena, över tänkandet, över språket, har också makt över handlandet.

3. Sedan ett antal år pågår en intensiv debatt, med starka repressiva inslag, såväl lagtekniskt som med försök till stigmatisering, rörande en juridisk metafor: upphovsrätten. Upphovsrätten är en immateriell rättighet. Redan begreppets bokstavliga beteckning pekar alltså ut rättigheten som en abstraktion, som en konstruktion, som en juridisk metafor påtryckt uppifrån i avsaknad av historiska självgenererade rötter. Upphovsrätten, liksom patenträtten och motsvarande immaterialrättsliga konstruktioner, emanerar ur den nya ontologins krav på allt snabbare omsättning som det viktigaste medlet att öka eget kapital/vinst. Ty inte var det en gång i tiden (i "icke-kunskapssamhället" [?]) för att ta en annan av vår samtida idioter skapad metafor) någon som gjorde anspråk på ensamrätt till kunskapen om hur man skapar eld, bygger hus eller

27 Och vill du förstå detta så får du väl köpa boken. För den snåle finns det en billighetsvariant i Månpocket som heter Bli inte blåst! Den ambitiösa och kunskapsförstående köper naturligtvis huvudboken.

fartyg, gör vapen, därtill med rätt att sälja licenser, eller hävdade att smyglyssnande till musik eller en saga var ett brott, en kränkning av skaparens äganderätt. Äganderätt kände man till sitt hem och sitt vapen, till bruksvärdet, inte till bytesvärdet. Men den nya hegemonin skapade förutsättningar för en ny förståelse av äganderätt: äganderätten blev i första hand ett bytesvärde, inte ett bruksvärde. Omsättningens intresse!

Anna Christensen har beskrivit denna övergång i sin sista stora monografi, *Hemrätt i hyreshuset* (Juristförlaget 1994). I det framväxande moderna industrisamhället försöker, menar Christensen, man finna nya lösningar där bruksrätt och bytesrätt kan samexistera: besittningsskyddet är en kompromiss mellan den abstrakta (ändå i förhållande till immaterialrätten väldigt konkreta) äganderätt en ägare – numera allt oftare formulerat i form av en summa kapital, kontrollerat av en anonym samling individer – till en hyresfastighet har, där bytesrätten är det centrala, och lägenhetsinnehavarens mer konkreta behov av tak över huvudet och trygghet därtill, bruksrätten m.a.o. Det vitsordas att relationen inte är helt enkel; båda emanerar ur samma värdemässiga grund, samma "normativa kärna, bestående av den skyddade besittningen till viss egendom", nämligen den egendom "som har den mest omedelbara och täta anknytningen till den ägande personens dagliga liv (...) Att angripa denna äganderättssfär uppfattas som ett angrepp mot den ägande personen själv, som en integritetskränkning."²⁸ Det är denna *personliga* och i grunden *statiska* (jfr den feodala världsbilden!) karaktär som hemrätten och äganderätten har gemensamt, menar Christensen.

Hon kallade det *integritetsaspekten*, och vi känner den väl från människors reaktioner i vardagslivet när de blivit utsatta för inbrott, buggning eller övervåld: det är kränkningen, att någon tafsat på vårt mest privata, som smärtar mest – inte den eventuella förmögenhetsskadan. Och vi känner den också från samhällets

28 A a s 355f

reaktioner: våldsbrott och stöld (blue-collar crime) upplevs alltså genuint som mer allvarliga än ekonomisk brottslighet (white-collar crime), såsom försäkringsbedrägeri, skattebrott etc, där offret är just en anonym samling kapital.

4. Jag tror att det numera är en allomfattande vetenskaplig grundkunskap att empiri är teoriimpregnerad. Sedan denna insikt väl etablerats har det emellertid slagit över hos en del vetenskapsmän – empirin är inte längre relevant, åtminstone inte avgörande relevant, eftersom allt ändå bara är konstruktioner, matrix. Vi befinner oss i den tiden nu, en dumhetens era, som paradoxalt nog visar sig tydligast i just empiri: varumärke, leverans och kvalitet mätt i termer av kvantitet har blivit även universitetens mest centrala agenda. Kvalitet mätt i facticiteter, dvs en intellektuell och transparent mätning, behåller sin relevans endast i de delar där anomalierna får omedelbara effekter mätt i ekonomiska (dvs återigen kvantitativa) mått.

Inom juridiken har detta inneburit att författningsförändringar, på traditionellt sätt alltså oftast föregångna av praxisförändring, anpassande sig till den tekniskt praktiska utvecklingen, i första hand skett när det främjar ekonomiska fördelar för de med redan etablerad position. Som sådana förhållandevis snabba förändringar inom juridiken, möjliggjorda genom den tekniska utvecklingen och ekonomiskt gynnsam för de med redan etablerad position, kan vi se en förändring i synen på anbud och avtalsbindning. Snabbast gick det, tror jag, på transporträttens område, där konossementet numera har spelat ut sin roll som faktisk värdebärare, följt av ändringar inom panträtten, synen på avtalsbindningsprocedurerna olika moment (framförallt en utveckling av vad som skall betraktas som anbud) och vidare över till elektroniska signaturer, som i sin tur öppnar för allt från genomförande av ekonomiska transaktioner över nätet till fullgörande av medborgerliga skyldigheter på samma sätt: möjligheten att deklarerat är väl den senaste, inom en snar framtid säkerligen följt av röstning via nätet. Den andra sidan är en kraftigt utvidgad möjlighet till övervakning av medborgarna, sedan tekniken

medfört att allt fler transaktioner – både ekonomiska och personliga kontakter – sker elektroniskt och därmed är såväl enklare som markant billigare att övervaka och systematisera. På de områden där den nya tekniken medför hot mot etablerad position används istället lagstiftningen för att försöka stävja faktiska hot: således förbjuds fildelning – dvs den bärande idén med internet – och vad gäller integritetshot är det i första hand möjligheterna att sprida information som är varumärkesskadande (t ex foton av kändisar och överheten, visande att den verkliga bilden avviker från den man försökt sälja in) som skall förbjudas. Jag tror, och hoppas att jag har rätt, att detta är ett uttryck för hur korkad vår samtid trots allt blivit, eftersom tron att pekande med hela handen medför förändring innefattar att man inte förstått att samhällen, liksom familjer och vänskap, bygger på kontextuellt gemensamma värden, på kollektiva världsbilder, på hegemonisk makt. Men – när Galilei kunde empiriskt bevisa att jorden var rund, och inte utgjorde universums centrum, så fick han till slut ändå vika ned sig för den tidens makthavare. Tiden gav honom (naturligtvis) senare rätt, såsom empiri tenderar att göra, men gjorde en sådan insikt – om han nu orkade upprätthålla den, omgiven av dumhet och ignorans – honom lyckligare? Vetenskaplig heder är ju, trots allt, ingen omröstningsfråga.

5. Så djäkla mycket text för en sketen poäng, som ändå ingen kommer att köpa. Detta är min poäng; Ett rättssystem är för sin effektivitet beroende av frivillig efterlevnad. Denna frivilliga efterlevnad bygger på en uppfattning om att systemet är legitimt, kongruent med den gemensamma värdegrund som systemet parasiterar på. Ett folk som ständigt måste besegras är, m a o, helt enkelt inte styrt.

Bilden av legitimitet skapas i betraktarens öga. Empirin, dvs det vi iakttagit i någon fysisk eller intellektuell mening, är teoriimpregnerat. Vår tolkning bygger alltså på någon form av

förförståelse. Men teorin växer fram ur anomalier, och dessa anomalier är empiriskt grundade iakttagelser.

Jag tror att vi i modern tid har upplevt (åtminstone) tre hegemoniska revolutioner, centrala förändringar i hur vi uppfattar våra medmänniskor och vår egen roll i samhället. Dessa hegemoniska revolutioner bygger värdegrunder, och det är dessa värdegrunder, denna förståelse av vår omvärld, som rätten i vart fall i huvudsak måste spegla för att uppnå frivillig efterlevnad.

Den första var naturligtvis 1789, med idén om att alla människor var födda jämlika och fria. Det är en helt ny förståelse av omgivningen, präglade vad var och en anser gå an och vad man anser inte gå an. Kolonialismen kunde således endast fungera genom att ursprungsbefolkningarna inte betraktades som människor. 1789 års revolution springer ur de naturvetenskapliga revolutionerna, insikten av att jorden faktiskt inte är universums medelpunkt skakar om hela etablissemangets position. En, på viss grund etablerad position, tappas grundval och ersätts med nya etablerade positioner, byggt på den nya världsuppfattningen. Rättssystemet släpar och konfirmerar när den nya hegemonin blivit dominant.

Den andra hegemoniska revolutionen i modern tid var 1968. Även den har sin bakgrund i omvälvande naturvetenskapliga framsteg, som leder till förändringar i vår syn på omvärlden och andra människor. Framförallt var det säkert kommunikationsframsteg som medförde denna förändring; kriget förde människor till helt andra ställen på jorden, och utvecklade kommunikationstekniken radikalt – inte bara telefon, telegraf, utan också flyg blev alla mans gods (charterresor etc) och TV förde oss in i nya kulturer med andra lösningar. Värdegrundsförändringarna 1968 materialiseras och symboliseras tydligast i Sverige i den s.k. Du-reformen (antagligen ett missförstånd ur engelskans "you", men Du-reformen är naturligtvis bara ett uttryck för en grundläggande värdeförändring). Och lagstiftningen förändras, "den typiskt sett svagare" kompenseras genom skyddslagstiftning, föregången av praxisförändringar såsom analogislut ur skuldebrevslagens skälighetsregler innan man hinner ändra avtalslagens § 36, skapandet

av garantifiktio när det gäller dolda fel i fast egendom, avskaffandet av skuld som relevant vid skilsmässor, aga-förbud, förändringar i arvsrätten m.m. Man kan också se utplaningen rent fysiskt: nya rättegångssalar byggs mer "demokratiskt", dvs domarna och parterna sitter på samma plan, samlas kring ett bord och samtalar.

Den tredje hegemoniska förändringen har jag precis uppfattat, och den som först väcker min tanke på detta är Karl Palmås, en kollega på GRI, som döpt sin hemsida/blogg till "99, our 68".²⁹

Internet heter den hegemoniska revolutionens naturvetenskapliga/tekniska moder denna gång. Plötsligt planas informationstillgång ut (falsk såväl som sann information), och alla kan bli sin egen professor, sin egen skribent, söka och etablera nya relationer utan bundenhet till varken tid eller rum. Nationalstaten som begrepp tunnas ut, man letar och delar, söker och finner, via nätet. Skapandet är fortfarande lika centralt, och härmandet alltså en grundläggande mänsklig form för egen kunskapsutveckling och som modell för att lära ut befintlig kunskap. En central skillnad när det gäller värdegrunden ändras, återvänder om man så vill, till sitt ursprung – idén är alltså fri, men när nu idéer materialiseras digitalt, lämnar mekaniken som form, så saknas den materiella kopplingen till fysisk kontroll över vad man anser sig äga. När idéns materialisering tappar sitt fysiska uttryck, så upphör också kopplingen till ditt hem och ditt vapen; bruksvärde blir åter centralt, eftersom bytesvärdet inte kan skyddas. Och i hela internets värld *självklart* inte heller skall skyddas: poängen med internet är ju just delning. Och då faller tidigare klassiska juridiska begrepp som besittning och tradition, skapade som främst bevisbörder regler i ett samhälle präglad av omsättningens intresse. För den som är född in i en värld, där internet är en självklarhet, dvs alla människor födda i slutet av åttioalet och därefter, blir det klart att immaterialrätten – en nyskapelse i juridiken, inte att sammanblandas med *suum*³⁰ - inte

29 <http://www.isk-gbg.org/99our68/>

30 Rätten till en värdig behandling, till sitt goda rykte och sin handlingsfrihet.

finns: den kan inte längre materialiseras fysiskt, och är således empiriskt icke-existerande. *Suum* är alltså lika starkt – vi fildelar, och vi hämtar information, tillgodogör oss den och skickar vidare, men där det är klart att det inte är vår idé, vår musik, vår film, så anger vi källan. Men det är klart att man inte kan äga något som inte kan materialiseras fysiskt. Så blir den nya förståelsen i den nya hegemonin, och den som då tror att detta löser man genom att ihärda i gamla lösningar, har naturligtvis inte fattat någonting. Men maktens män och kvinnor är naturligtvis, då som nu, fokuserade på etablerad position, och gräver därmed antingen sin egen grav eller rättssystemets.

6. När Anna Christensen skrev sin stora monografi om avstängning från arbetslöshetsersättning (publicerad i början av det berömda åttiotalet) var det mest centrala i den nya förståelse som växte fram i det långa och mödosamma arbetet att man inte längre varken kunde eller borde tala om samhället; i det sista hon gjorde, ett mödosamt arbete innan vi hade datorer, så ersatte hon, i *hela boken*, ordet samhälle med staten. Jag tror att det var en viktig förståelse och en korrekt iakttagelse: "vi" hade börjat ersättas av "jag" i synen på egen roll i samhällsbygget. I hennes sista stora monografi, den om hemrätt, har konsekvenserna blivit allt tydligare, och det s k två tredjedelssamhället konkretiserats. Inom juridiken har det lett till en instrumentalisering, en fördumning m.a.o., på sikt undergrävande juridiken som det hittills mest framgångsrika sättet att lösa mellanmänskliga konflikter (juridiken är ju kanske den mest tydliga praktiken i överbyggnaden, för sin effektivitet helt beroende av att den i allt väsentligt efterlevs frivilligt). När fan blir gammal blir han religiös, har det sagts. Den mest centrala undertexten i hennes sista monografi är också mer positiv: "De centrala delarna av civilrätten har (helt enkelt) en kulturell grund, som lagstiftaren inte kan manipulera helt fritt."³¹ Kanske hade hon ändå fel, liksom jag. Att

31 a.a. s 339

tro är trots allt att inte veta. Och i en värld ledd av idioter och ett folk bestående av kärringar, är väl detta rentav ett troligt scenario. Människan är ju trots allt det dummaste djur denna värld skådat. Se bara på (och här fyller du själv i namnet på någon av de otaliga idioter du omgärdas av)!

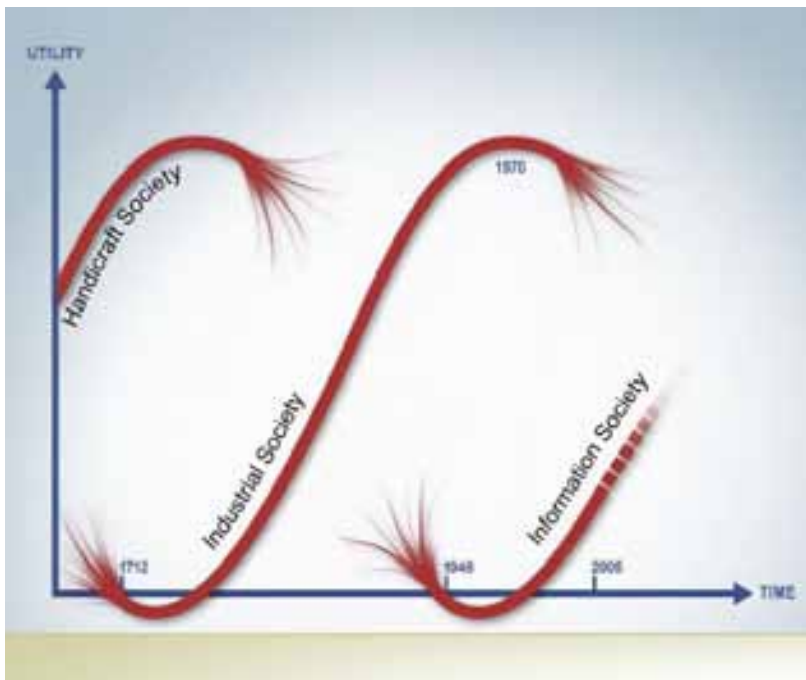
Håkan Hydén

Från samhällsutveckling till samhällsförändring

– om behovet av att tänka nytt

Vad är utveckling och vad är förändring?

Att förstå den värld man lever i är något av det svåraste som finns. Inte minst i våra masskommunikativa dagar, när informationen väller fram i överflöd. Hur ska man tolka alla signaler; krig, katastrofer, allianser, trender, hot och möjligheter? Vilka är de händelser som skapar bestående förändringar och som på olika sätt ger framtiden dess inriktning? Är det något vi bara kan skönja i efterhand - då vi skriver vår historia? Kan vi faktiskt påverka vår egen och samhällets framtid — eller är vi bara viljelösa brickor i ett spel? Ett sätt att skapa lite ordning i en svåröverskådlig och mångfacetterad värld är att betrakta den i skenet av tidigare samhällsutvecklingsmönster och att därigenom studera de drivkrafter som ligger till grund för hur vi organiserar vårt samhälle. Vad vi ser då är att mönstret upprepar sig och att teknikens utveckling för att kunna tillfredsställa våra behov alltid har varit en avgörande drivkraft för samhällsförändring.

När vi ser historiskt på olika samhällssystem och övergångarna mellan dem, så kan vi se att samhällsutvecklingen ter sig cyklisk. Av och till i historien händer det att världen blir platt. Det inträffar när ett nytt samhälle är på väg att växa fram. Samhällsutvecklingen är nämligen cyklisk, den är som vågor som bryter fram. Se följande bild över de tre senaste seklerna:

De kurvor som finns i diagrammet kan liknas vid utdragna S. Vi kallar dem S-kurvor och de är bra att använda när man vill illustrera längre eller kortare cykler i samhällsutvecklingen. De betecknar i diagrammet olika samhällssystem utveckling över tid - den horisontella axeln - och systemets nyttoutveckling för individerna - den vertikala axeln. Ju högre upp på S-et, desto större nytta.

Det tycks som om världen öppnar upp för varje gång det inträffar ett språng i utvecklingen, dvs vid övergången från ett

samhällssystem till ett annat, från en S-kurva till nästa. I övergången från hantverkssamhälle till industrisamhälle så slätades skillnaderna mellan stad och landsbygd ut. Under hantverkssamhället utgjorde stadens murar den ram inom vilken tillverkning och handel fick äga rum. Så småningom blev ytan för trång och via ett teknologiskt språng, människans erövring av primär energi, öppnades det upp mellan stad och landsbygd, stadsmurarna sprängdes och flödet blev fritt. I gengäld bildade istället nationalstaten en ny större arena för tillverkning och handel.

Det senaste språnget håller vi just på att bevittna. Det är när nationalstaten sprängs genom den nya informationsteknologin, varigenom gränser mellan länder upphör att vara barriärer för människors och företags hemvist. Den digitala tekniken ger upphov till nya ekonomiska förhållningssätt som ytterligare öppnar upp världen på det sätt som vi beskrev i tidigare kapitel om att världen blivit platt. Idag har det teknologiska språnget gjort det möjligt för oss att spränga de sista murar som hindrat människan från att umgås över nationalstatens gränser. När Berlinmuren föll i november 1989 så rämnade också den mentala järnridå som skilt öst från väst.

Berlinmurens sista dagar:

Istället kom motsättningarna mellan Nord och Syd, mellan den rika industrivärlden och den fattiga s.k. tredje världen i dagen. Det som sker idag är dock att även denna skillnad mellan Nord och Syd håller på att upplösas. Med början i Asien, med länder som Indien, Vietnam och Kina, så sprids de ekonomiska modeller som en gång gjort västvärldens industriländer materiellt sett rika. Inte minst när det gäller folkhälsan i det vi kallar tredje världen har utvecklingen gått så snabbt att vår traditionella bild inte längre hänger med³². Medan alltfler asiatiska länder får förbättrad hälsa, så har vi i väst skaffat oss en helt ny typ av ohälsa att tampas med – välfärdens sjukdomar med övervikt, stress och utbrändhet.

I takt med att svenska företag flyttar till låglöneländer och att företag och anställda från låglöneländer kommer hit för att konkurrera om jobben så öppnas vår värld upp än mer. Man skulle kunna, såsom skedde i det tidigare kapitlet, beskriva det som om världen plattas till. Vid varje övergång mellan samhällssystem så rivs gamla barriärer, fysiska såväl som mentala. Det som tidigare begränsade människors kontakter, handel och tillverkning, som t.ex. dyra transporter, brist på lokala råvaror, m.m., förändras då ett samhälle börjar använda ny teknik. Där det tidigare inte ansågs möjligt att anlägga en fabrik, där det tidigare inte gick att utföra en tjänst, ger ny teknologi möjligheter för detta. Ett konkret exempel på detta som nämns av Thomas L. Friedman i dennes refererade bok, är att många läkare i USA utnyttjar läkarsekreterare i Indien. Tidigare skrev läkarsekreterarna i USA ut journalerna utspritt på hela arbetsveckan. Idag skickar läkarna själva de digitala rapporterna till Indien där sekreterare skriver ut dem då det är natt i USA och skickar tillbaka de färdiga journalerna så att läkarna har dem klara då de kommer till arbetet.

Med teknologiska språng följer också att lagar och förordningar förändras. Det ser vi t.ex. i övergången mellan hantverkssamhälle

32 Se Hans Roslins ytterligt informativa diagram över utvecklingen,
<http://www.gapminder.org/downloads/presentations/human-development-trends-2005.html>

och industrisamhälle. Att handel och produktion genom lagar var begränsad till olika platser och till begränsade tider passade inte det industrialiserade samhället. Idag ser vi att informationssamhället på många sätt utövar samma förändringstryck på de regler vi vant oss att hålla oss till. Det kan vara allt ifrån arbetsrättens tolkning när utländska företag angör den svenska marknaden, till diskussionen om importkvoter av kläder från Kina, 24-h service etc. Då världen plattas till blir den i viss mening också mer jämlik. Västvärlden kan inte längre med självklar rätt exploatera rikedomar och människor från andra länder. Världen förändras och vi måste försöka se vad som händer, anpassa oss till det som händer och helst också delta i det.

Förändring till skillnad från utveckling

En övergång från ett samhälle till ett annat kräver att den nya teknologi som tas i bruk har en inbyggd förmåga att förändra, inte bara var och hur produkter tillverkas, utan även vad och för vem som något tillverkas. För att ett teknologiskt språng ska kunna generera en ny och annorlunda samhällsutveckling krävs det också idéer som på olika sätt utmanar gällande normer.

Ytterligare en förutsättning för att förändring skall ske, är att vi människor för att tillgodose våra behov utnyttjar och anpassar oss efter den nya teknikens möjligheter. Redan de gamla grekerna kände till ångkraften men hade inget behov av att utnyttja den för produktion, varför den förblev outvecklad. Utveckling - i meningen samhällsutveckling - sker då vi har en välkänd teknologi som på olika sätt ändras, blir större, snabbare, billigare etc. men i grunden förblir den samma. Exempel på detta finns i bilden ovan. Under hantverkssamhället utvecklades både handel och produktionsmetoder långsamt under århundradena. Men det var först då ångmaskinen började driva maskiner, då fabriker kunde massproducera det som tidigare producerats genom hantverk som hela samhället förändrades. Från var man bodde och hur man

arbetade, till lagar och familjebildning. Från hur och vad man konsumerade till vem man var och till vem man hade tillit.

Vi måste alltså skilja på förändring och utveckling. Det är inte lätt att se förändringen eftersom den inte sker direkt inför våra ögon. Vi värjer oss mot den och vägrar många gånger att se den. Vi har lättare att se den utveckling som äger rum inom ramen rör en och samma teknologi, t ex utvecklingen från bil till flygplan - bägge utvecklades ju utifrån explosionsmotorn. Men när det gäller övergången från ett teknologiskt skede till ett annat, då står vi inför en samhällsförändring som tar längre tid att upptäcka. Det är som om vi människor instinktivt drar oss till stormens öga, där det fortfarande är lugnt och tryggt. Vi märker inte att det blåser runt omkring oss. I industrialismens barndom såg bilen till en början ut som en hästdroska, och vi anade inte vad den skulle föra med sig i form av industrier, transporter vägar, service, lagar, föreningar m.m. Man såg bilen i ljuset av hästens och vagnens kapacitet. På samma sätt var det med övergången från segelbåtar till båtar drivna av motorer. Det tog mycket lång tid innan motordrivna båtar gjorde sig av med seglen. Vi håller oss till invanda miljöer och traditionella sätt att göra saker och ting på. Detta hänger samman med att vi inte har några referensramar för det nya som håller på att växa fram. Vi har därför en tendens att uppfatta det nya i det gamla samhällets termer.

När bilen kom till så hämtades inspirationen från hästdroskorna. Således styrdes de första bilarna med tömmar och man satt framme på kuskbocken och höll sig. När ratten infördes så satt den som körde där bak och passagerarna satt fortfarande och höll sig där fram. Det var först år 1886 som två praktiskt användbara bilar byggdes. Oberoende av varandra konstruerade de två tyska ingenjörerna Gottlieb Daimler och Carl Benz varsin bensindriven bil. Daimlers var baserad på en hästdroska, där han monterat en motor mitt i vagnen och en styranordning vid framsätet som gick genom golvet ned till framaxeln.

Se följande bild:

De första bilarna var dock alldeles för dyra och underhållskrävande för att bilen skulle slå igenom som fortskaffningsmedel. Amerikanen Henry Ford gjorde, i och med den masstillverkning på löpande band som 1913 inleddes av T-Forden, bilen till var mans egendom. Det är inte särskilt svårt att hitta paralleller till vår tid och datorernas värld. Det var först genom tillkomsten av persondatorer som användningen av den nya tekniken fick en spridning. Sedan kom internet och därigenom fick utbyggnaden av bredband samma förtecken som utbyggnaden av infrastruktur i form av vägar i bilismens barndom. Det är inte utan att dessa bilder från bilens barndom för oss ter sig lite märkliga. Den dator jag sitter och skriver på är förvillande lik den elektriska skrivmaskin som jag en gång i tiden skrev min avhandling på.

Från samhällsutveckling till samhällsförändring
Håkan Hydén

Och den dataskärm jag stirrar på när jag skriver och som jag kan se DVD och egenhändigt tagna bilder på, är förvillande lik den tv-apparat som jag såg för första gången i mitt liv under min barndom i mitten av 1950-talet. Se bilden nedan. Ni får ursäkta röran.

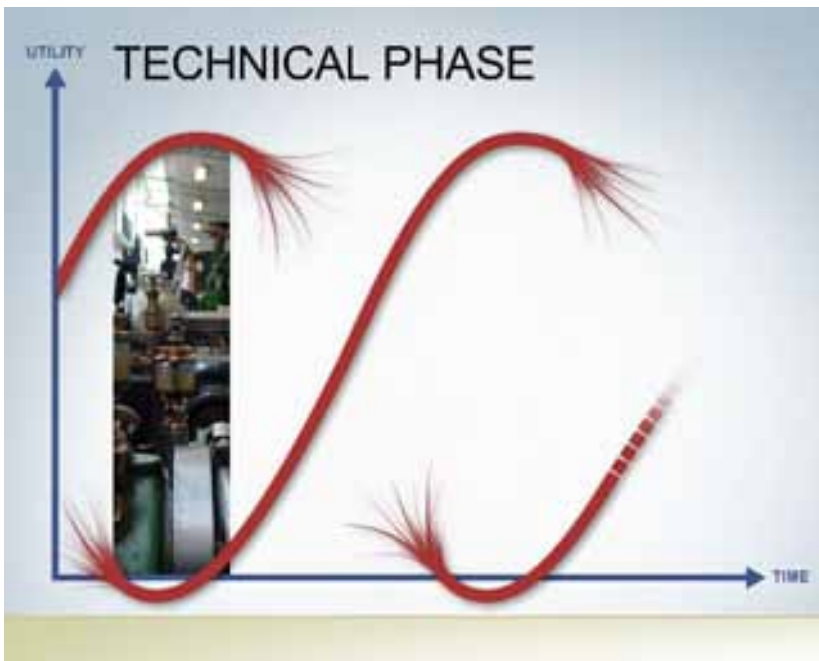
Elektrisk skrivmaskin plus tv = dator = sant

Det ligger därför nära till hands att förvänta sig att eftervärlden kommer att betrakta våra datorer och det sätt vi använder dem på med samma förvåning som vi iakttar de första bilmodellerna. Jag sätter därför mitt hopp till teknikutvecklingen, när det gäller att lösa mina personliga problem i form av artros i tummarna. Jag kommer att få allt större problem att skriva på min skrivmaskin/dator och väntar nu på den dag då jag kan tala in vad jag vill ha sagt och nedskrivet, för att när jag är färdig bestämma mig för om jag vill ha det på svenska, engelska eller rentav kinesiska. Den där tekniken finns redan, men jag väntar fortfarande på Henry Fords motsvarighet. Tänk om det rentav är du, som kan hjälpa mig. Det kräver bara lite fantasi och förmåga att genomföra det man bestämmer sig för.

Ett samhälles förändring kan lättast beskrivas genom att dela upp samhället i olika områden: det tekniska, det sociala, det ekonomiska och det politiska. I det följande kommer vi att studera dessa olika områden, dels med utgångspunkt från industrisamhället, och dels utifrån tesen att industrisamhället utmanas av ett nytt samhällssystem som vi kan kalla informationssamhället. Respektive område förändras mest vid olika tidpunkter och kan under dessa tider sägas dominera samhället. Det är i dessa faser förändringstrycket på området är som störst. Men bara för att den teknologiska fasen dominerar under ett inledningsskede innebär det inte att teknikutvecklingen upphör i och med att en annan fas tar över som dominerande.

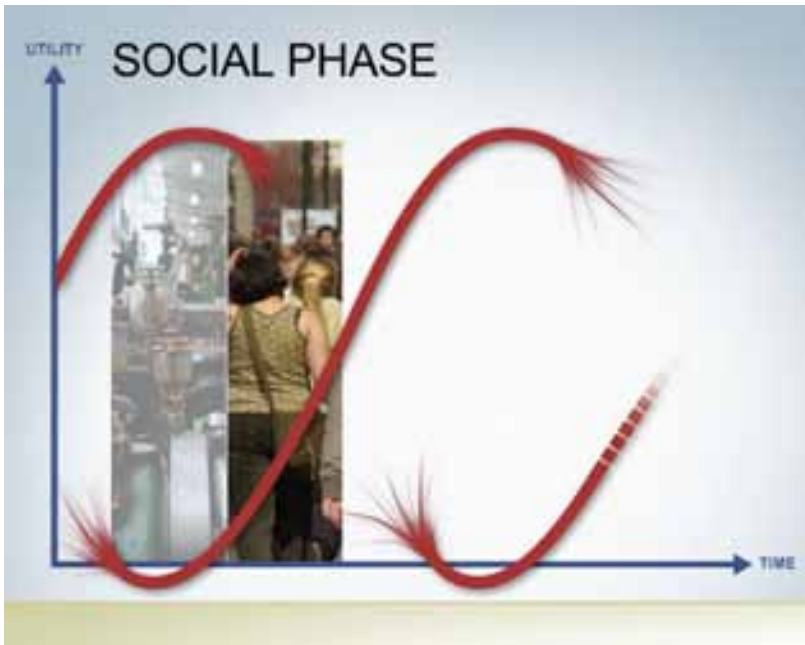
Den teknologiska fasen

Av den inledande figuren framgår att jag låtit industrisamhället födas 1712. Det hänger samman med att det var det år som den första ångmaskinen kom till världen. Därigenom togs det första steget i människans omvandling av den primära energin för olika nyttoändamål. Ångmaskinen lägger grunden för ett teknologiskt språng genom att den medverkar till att förmera sig själv. Det krävs ångmaskiner som kan producera ångkraft för att kunna producera fler ångmaskiner och därmed mer ångkraft. Det var först genom den skotske fysikern och uppfinnaren, James Watt som ångmaskinen utvecklades till en kraftmaskin av stor ekonomisk betydelse. Med utvecklingen av elektriciteten och den petrokemiska industrin, för att inte tala om kärnkraften, kom människan att ytterligare utveckla kraftfulla energiformer. Detta har i sin tur bidragit till den massproduktion och storskalighet som kommit att känneteckna industriproduktionen.

Motsvarigheten i det informationsteknologiska samhällets födelse är datorn och den digitala tekniken. Födelsedatum är symboliskt satt till 1948 som brukar anges som transistorns tillkomstår, något som ägde rum i Bells laboratorier i USA under efterkrigstiden. Transistorn var föregångaren till microchipet som i sin tur lägger grunden för datatekniken. På samma sätt som ångmaskinen kräver datorns utveckling nya datorer som leder till ytterligare utveckling av informationsteknologin, etc. Datorn innebär således ett språng i människans utveckling. Elektriciteten används nu inte längre primärt som kraftkälla utan som styrningskälla. Den nya tekniken gör det möjligt att lagra information på ett som gör det möjligt för människan att öka sin intelligens. Om industrisamhällets utveckling av energi som kraftkälla innebar att människan ökade sin muskelkapacitet, så innebär informationssamhällets bruk av elektriciteten som styrningskälla att människan förmerar sin hjärnkapacitet. Vi kan på så sätt tillverka och utföra saker på ett mycket mer energieffektivt sätt. Övergången från industri- till informationssamhälle kännetecknas av en övergång från mer eller mindre klumpig mekanik till lite smidare elektronik.

Den sociala fasen

När väl teknologin har slagit igenom, vidtar en period i samhällsutvecklingen som kännetecknas av social anpassning till den nya teknologin. När industrisamhället slog ut hantverks- och jordbrukssamhället, så ledde det till dramatiska förändringar av det sociala livet i det att människor flyttade in från landsbygden in i städerna. Till att börja med skedde detta genom att männen flyttade från sina familjer på landsbygden för att ta jobb i städernas fabriker. Arbetarklassen anklagades därför för att leva ett syndfullt liv, vad som närmast skulle kunna betecknas som promiskuitet, dvs att leva ett oreglerat sexuellt liv. Detta var vad som kännetecknade 1800-

talets England, väl beskrivet av Charles Dickens i böcker som *Oliver Twist* och *Nicholas Nickleby*.

Vi har anledning att förvänta oss någon form av förändring av de sociala förhållandena i förlängningen av Informationssamhällets intåg i det postmoderna samhället. Frågan är bara vad dessa kommer att bestå av. Kommer människor att flytta tillbaka till landsbygden, från städerna? Kanske till en del och då som ett personligt val och inte av tvång, med tanke på att man nuförtiden kan arbeta hemifrån och därför välja en plats att bo där man verkligen trivs.

Vad som kommer att hända återstår att se. Det är inte säkert att de sociala förändringarna denna gång består i frågan om var vi kommer att bo. Det kan istället handla om förändrade relationsmönster och sätt att leva. Informationsteknologin medför inte bara att vi kan arbeta var vi vill utan också när vi vill, vilket redan idag innebär tendenser till arbetstidens upplösning. Det passar säkert en del människor alldeles utmärkt, medan andra blir utbrända och utslitna då gränserna mellan arbetstid och fritid suddas ut. Vi ser också idag att antalet singelhushåll i Sverige ökar snabbt och att en stor del av de sociala kontakterna hanteras via Internet. Kan det ha med övergången till informationssamhället att göra? Handlar det i så fall om ett bestående socialt mönster eller en övergångsfas? De sociala förhållanden som växer fram är förmodligen inte helt nya, men de kanske representerar ett nytt levnadsmönster som innehåller kombinationer av vad vi tidigare upplevt i mänsklighetens historia. För en sak är säker och det är att människans behov, värderingar och uppfattningar, i stort sett är konstanta över tid. De genetiska förändringarna sker oerhört långsamt i jämförelse med samhällenas ständiga periodiskt återkommande förändringar. Medan de mänskliga behoven således är tämligen konstanta är sätten att tillgodose dessa något som skiftar med ett samhälles tekniska utvecklingsstadium.

Vi behöver inte gå mer än 150 år tillbaka i vår egen historia för att inse hur stora skillnaderna i fråga om bekvämlighet var för en småbarnsfamilj som bodde i ett dragigt torp eller i en statarlänga på

landsbygden i jämförelse med de levnadsvillkor som vi idag materiellt sett lever under.

När det gäller människors värderingar, t.ex. i form av etik och moral, så varierar dessa över tid, men med den skillnaden gentemot tekniken att de ständigt återkommer och att de följer samhällets cykliska förlopp. I början av en S-kurva, när ett samhälle föds och börjar växa upp, går värderingarna i riktning mot att alla ska ha lika förutsättningar, medan när samhällskurvan befinner sig på sin topp, i den storskaliga fasen, då ska alla ha lika mycket av allting. Inom vetenskapen talar man här om att människornas värderingar går från en betoning av formell rättvisa – lika möjligheter - över till en materiell rättvisa - lika mycket. Detta återspeglas också inom juridiken där rättens ideal skiftar karaktär beroende på vilket utvecklingsstadium samhället befinner sig på. Rätten genomgår en och samma utveckling inom ramen för ett samhälles utvecklingskurva. Rättsliga former och rättsinstitut försvinner aldrig helt, de blir som juristerna uttrycker det, obsoleta, de kommer ur bruk, för att senare återkomma och få rättskraft på nytt. På så sätt kan man säga att rättsliga former kommer och går.

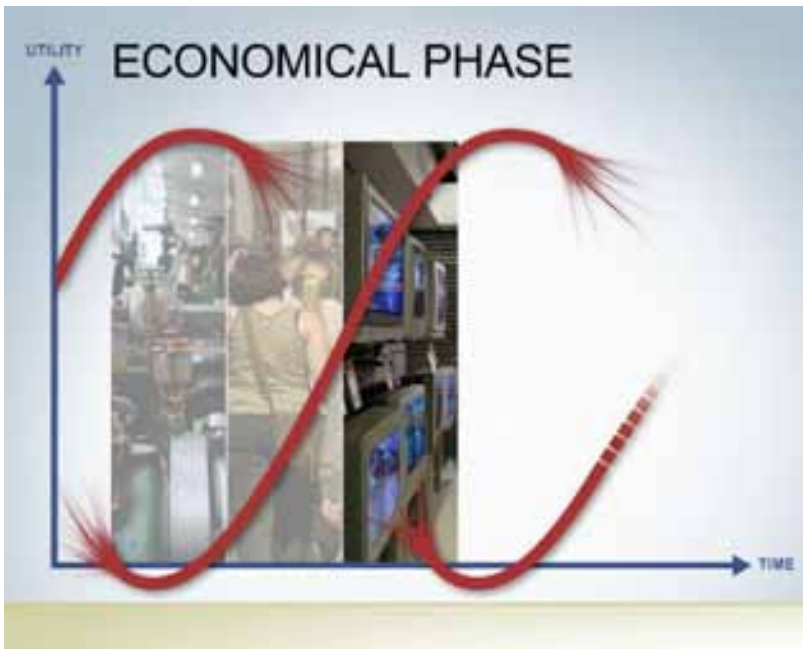
Ekonomisk verksamhet och försörjningsaspekter så förutsatte den storskaliga industrifasen att man kunde betrakta en organisation, ett stort företag, som en juridisk enhet, som ett rättssubjekt jämfällt med naturliga individer. Det tog lång tid innan denna begreppsliga förändring kunde tränga igenom och accepteras i folks medvetande. Under i stort sett hela 1800-talet så brottades man med denna fråga. Kampen utkämpades kring begreppet juridisk person. Det som utgjorde det stora hindret var den rättsideologi, eller rättskultur, som då varit den dominerade under lång tid, naturrätten. Denna utgick bl.a. ifrån att ett rättsligt begrepp måste ha sin motsvarighet i den naturliga världen. Rättsliga termers innehåll skulle således motsvaras av något reellt, något som man kunde peka på som existerande. Och det var ju svårt beträffande juridiska personer. Ordet person förknippar man ju med ett levande väsen, av kött och blod och med en egen vilja. Det stämde ju inte helt med uppfattningen om en organisation eller ett företag.

Lösningen på detta dilemma blev att en ny rättsideologi växte fram, ett helt nytt sätt att se på världen helt enkelt. Den nya rättskulturen, rättspositivismen, byggde på idén om att juridiken var fri att själv bestämma vad som var rättsligt. Det som rätten och domstolarna godkände som rättsligt var också att betrakta som rättsligt. Här finner vi således redan i slutet av 1800-talet de första tecknen på acceptansen av ett virtuellt tänkande, dvs det vi kan tänka det finns också. Ur vetenskapsteoretisk synvinkel kan det ju tyckas en smula besvärande att vid definitionen av vad rätten består behöva hänvisa till rätten själv. Denna cirkeldefinition har man senare kommit att motivera med att rätten utgör ett slutet system som är självreglerande. Här ser man således ett exempel på behovet av att ibland behöva tänka med nya utgångspunkter, varvid en helt ny värld öppnar sig. Konstruktionen av begreppet juridisk person och att jämställa det med naturliga individer, som man kom att kalla för fysiska personer, gjorde det möjligt att lyfta över hela den rättstradition som Romarna hade byggt upp och som utgick från enskilda individer, denna utmejslade privaträtt kunde nu föras över till regleringen av det moderna samhället och transaktioner mellan företag och mellan företag och enskilda. Den omständigheten att det trots allt är skillnader i makt och kunskap mellan företag och enskilda kom sedermera att ge upphov till kompenserande lagstiftning i form av konsumentskyddslagstiftning, arbetsrätt, miljöskydd, m.m.

Nu har vi med vårt rättspositivistiska, juridiska, redskap lyckats skapa oerhörda rättsliga överbyggnader i form av skattelagstiftning och allehanda administrativa pålagor att vi börjar förlora kontakten med det som framstår som naturligt. Det finns risk för en motreaktion mot rättspositivismen och myndighetssamhället. Idag kan man t.ex. inte utföra arbete åt någon annan utan att man betraktas antingen som anställd eller som egen företagare. Ja, det är klart att det är så, tänker kanske ni som läser detta. Hur skulle det annars se ut? Man måste ju betala moms, arbetsgivaravgifter och inkomstskatt. Man måste ju också ha koll på den yttre miljön och

arbetsmiljön, etc. Betalningen måste ju också vara reglerad på ett eller annat sätt. Måste man?

Den ekonomiska fasen

Den tredje viktiga processen i samhällets utveckling inträder när den nya tekniken har etablerats och människorna socialt har börjat anpassa sig till de nya villkor för produktion, distribution och konsumtion av varor och tjänster som den nya tekniken erbjuder. I detta skede erbjuder den nya tekniken full ekonomisk utväxling. Den nya teknik som drivits fram av människors inneboende strävan efter att ständigt förbättra sina levnadsförhållanden får nu en storskalig tillämpning. Produktiviteten ökar ständigt och är vida överlägsen tekniken i det förra samhällsskedet. För industrisamhället handlar det, som vi sett, om att människan lär sig att omvandla primära

energikällor till sekundära och på så sätt överföra energi till de maskiner som till stor del redan uppfunnits, men som nu kunde tillföras så oändligt mycket mer energi än vad människan och djuren tidigare hade kunnat bestå med.

Härigenom hade grunden lagts för ett nytt och sista steg i marknadsepokens 1000-åriga historia, nämligen massproduktionens och masskonsumtionens tidevarv. Industrialismens guldålder ligger i västvärlden mellan 1860 – 1940. Det var då som det materiella välståndet skapades. I slutet av denna period uppstod en kamp mellan två politiska koncept inom industrialismen om herraväldet, det socialistiska blocket och det kapitalistiska. Däremellan återfanns Sverige som företrädde en mellanväg, den s.k. blandekonomens väg. Vi talar således om det kalla krigets dagar. I takt med att informationsteknologin gjorde insteg och började kräva sociala anpassningar, så förlorade det centralistiska, socialistiska blocket, med Sovjetimperiet i spetsen, folkligt stöd och därmed makt. Till slut rämnade imperiet och Berlinmuren föll bokstavligen till marken. Det kapitalistiska systemet har en större anpassningsförmåga och har därför klarat sig längre. Men det finns all anledning att vänta sig att även detta system kommer att utsättas för ett förändringstryck som kräver nya lösningar. Kanske är det det blandekonomiska systemet som först kommer att behöva förändras. Hur åstadkommer man då förändring? Vi återkommer till detta längre fram.

Den ekonomiska tillväxten har fortsatt även efter 1940. I och med framväxten av informationsteknologin har man dock kunnat effektivisera produktionen så mycket att man får en tillväxt utan nya sysselsättningstillfällen. Detta blir problematiskt, något som kommer att tillta i styrka ju längre tiden lider och ju effektivare som informationsteknologin gör industriproduktionen. Denna utveckling gör behovet av arbetskraft allt mindre inom industrin, på samma sätt som behovet av arbetskraft inom jordbruket minskade drastiskt i samband med mekaniseringen av jordbruket under industrialismens tidiga inflytande. Antalet industrisysselsatta kan förväntas sjunka från att ha legat runt 50 % av arbetskraften till dagens ca 20 % för att slutligen hamna en bra bit under 10 %. I ett samhälle som är

organiserat kring lönearbete som huvudsaklig inkomstkälla säger det sig självt att nya sätt att finna sin försörjning gör sig påminda. Och eftersom man inte kan räkna med att detta nya kommer att existera i stor skala redan från början, måste man acceptera och stimulera småskalighetens flexibla och innovativa potential. Genom historien vet vi att vi måste börja om från början. När världen blir platt börjar människor att samarbeta på nya sätt. Lokal samverkan som leder till lokala marknader har alltid varit det recept genom vilket ett nytt sätt att byta grejor med varandra – för det är vad det genom historien har handlat om – vuxit fram.

Ska vi byta grejor med varann? sjöng Hasse Alfredson i sin klassiska barnvisa.. Jag byter min leksaksbil mot en rostig skruv, rostig skruv mot en cykelpump, cykelpump mot en morakniv, morakniv mot en basfiol osv.....

Vad kan du som läser detta själv tänka dig för sätt att skapa egen och kollektiv nytta. Hur skulle man kunna ”byta grejor med varandra” i större utsträckning för att därigenom frigöra sig från lönearbetets slaveri och marknadens tyranni som leder till mer eller mindre meningslös konsumtionsjakt som i sin tur gör oss allt mer beroende av ett försörjningssystem som är i utdöende. Och här undrar ansvariga varför det är så många sjukskrivna, som mår dåligt, etc.?

Vad tycker du själv, är du nöjd med ditt sätt att leva? Skulle du vilja förändra på något och i så fall vad. Gör upp en lista och diskutera i grupp. Har du inte en sådan till hands, så försök och finn en. Finner du den inte, skapa den. Man kan nämligen aldrig skapa något som är socialt själv även om man alltid måste tänka självständigt.

Den politiska fasen

När den ekonomiska utvecklingen nått sin framgång ger den upphov till ett så stort samlat överskott att samhället kräver system för en kollektiv fördelning av detta. Detta är naturligtvis inte en naturlag, men det tycks vara det mönster som i lite varierande grad uppkommer i alla industrialiserade länder som nått en viss utvecklingsnivå. Grunden för välfärdsstaten läggs härmed. Vi får en myndighetsstruktur som har till uppgift att fördela det gemensamma överskottet. Ju mer landets politiska ledning ligger till vänster på den klassiska höger-vänster skalan mellan kapital och arbete, desto mer välfärdsstat, enkelt uttryckt. Detta har även varit ett ekonomiskt framgångsrecept såtillvida att massproduktion förutsätter masskonsumtion vilket i sin tur förutsätter en spridning av

ekonomiska resurser (läs köpkraft) bland så många människor som möjligt. Med ett lite poppigt uttryckt skulle man kunna tala om en win-win situation mellan kapital och arbete på denna punkt. Denna situation har drivit kapital och arbete allt närmre varandra ju mer kapitalismen i sin blandeekonomiska tappning utvecklats. Tvärtemot vad Karl Marx förutspådde har således inte det kapitalistiska samhället kollapsat till följd av klassmotsättningen mellan kapital och arbete. Klasserna har i stället blivit alltmer beroende av varandra över tid, vilket inte utesluter att det finns fördelningspolitiska orättvisor inbyggda i en sådan modell. Detta har emellertid betydelse för hur vi ska se på förutsättningarna för samhällsförändring.

Innan vi går vidare till denna aspekt ska vi slutligen peka på en avgörande faktor som påkallar behovet av att vi alla tänker i nya banor. Varje samhällssystem beskriver, som vi sett, en slags S-kurva, där samhället föds, växer upp, mognar, för att sedan nå en kulmen, dö ut och slutligen förmultna och endast efterlämna spår i människans minne. Industrisamhället nådde sin kulmen i den utvecklade världens industriländer, OECD-länderna, i början av 1970-talet. Därefter har visserligen produktiviteten fortsatt att öka, men nyttan med samhällssystemet har börjat avtaga. Industrisamhället kan inte längre förse oss med mer nytta. Visserligen är denna nytta orättvist fördelad, men orättvisan är strukturellt betingad och kan bara rättas till om vi överger systemet och hittar nya sätt att leva och fördela. Denna utveckling följer en logik som följer med alla system, de når en viss potential, sedan blir dom till och med kontraproduktiva, på samma sätt som de – statliga och privata – monopol som vuxit sig starka under kapitalismens storhetsperiod idag producerar negativ konsumentnytta istället för att förse oss med ständigt bättre produkter till lägre priser. Den utveckling till det bättre som äger rum under dessa förhållanden är en effekt av att de stora jättarna trots allt börjar utmanas av små- och medelstora företag som drivs av att en strävan efter att hitta nya lösningar, medan de etablerade företagen kämpar för att behålla de gamla lösningar som ger dem fördelar.

När således industrisamhällets nyttokurva börjar dala så ändras förutsättningarna för politiken radikalt. Från att tidigare ha handlat om fördelning, så kommer fokus att mer och mer inriktas på krishantering. Politiken får till uppgift att försöka blidka den kritik som naturligt uppkommer när folk får det sämre, och när systemen inte längre svarar upp mot de förväntningar människor har. Politiken går över från att tidigare ha karakteriserats som det möjligas konst till att bli det otillräckligas konst. Det gäller att få ihop en omöjlig ekvation, att släta över och skära ner så att sprickorna i den kapitalistiska – osynliga handens – mur inte blir synliga.

Idag möts vi dagligen av vittnesbörd i massmedia av hur folk blir "misshandlade" i välfärdens system. De får inte den vård de behöver, eller det stöd – ekonomiskt eller personellt – de är berättigade till. Systemen förmår helt enkelt inte längre att svara upp mot de krav som människor vant sig vid att ställa. Och detta har lett oss in i en ond cirkel, i takt med att resurserna försvinner så ökar kraven på att tjänsterna ska levereras och människorna kommer allt längre från tanken på att det kan finnas andra sätt att lösa problemen på, sätt som förutsätter att dom själva tar initiativet till förändring.

Hur ser du egentligen själv på de här problemen? Finns det välfärdstjänster som du eller någon i din omgivning utnyttjar som istället skulle kunna lösas på annat sätt genom att du själv eller annan skulle kunna gripa in? Hur är det med barnomsorgen? Äldrevården? Visst är det skönt att inte ha svärmor hängande över sig, kan man tänka. Men tänk efter, hur mycket har hon inte hjälpt dig med över åren, och hur mycket kostar det egentligen av din bekvämlighet att hjälpa till och ta över en del av det som hon – ofta mot sin egen vilja – får hjälp av genom samhället?

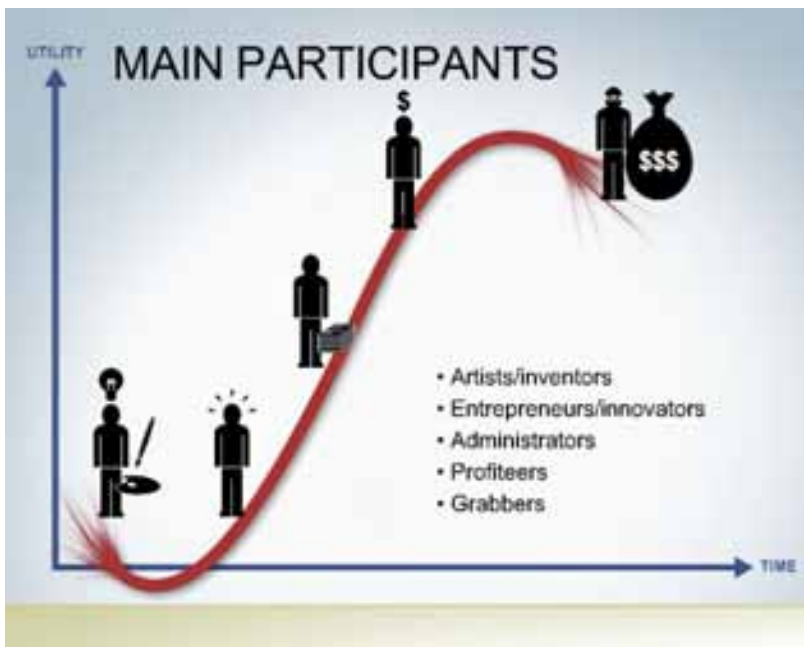
Du kanske tycker att vi blir lite väl personliga nu, du och jag? Det kan i så fall inte hjälpas. Politik i den tid vi står inför innebär just en förändring av politikens innehåll i denna riktning. Från att i

industrisamhället ha gällt skatter, avgifter, vård, skola och omsorg, m.m. så vrider politiken till att handla om personliga relationer, kön, känslor, närhet, mobbing, anorexi, utbrändhet, sådant vi tidigare inte talade om och som vi framförallt inte räknade till politikens område. Men så är det inte längre. Dessa frågor tillhör idag offentligheten, just på grund av att de efterfrågar en lösning som inte kan ske utan att vi diskuterar dem öppet, i offentligheten.

Som om inte detta skulle räcka så finns det anledning att lyfta fram ytterligare en faktor som driver utvecklingen mot förändringens brant, och det är följande. I början av en S-kurva, så dominerar konstnärer, visionärer och uppfinnare. Det är åtminstone dom som tar initiativet till förändring genom att först känna av det gamla samhällets dysfunktioner och de börjar därför grunna på nya sätt att fungera. Dessa, oftast idealister, börjar formulera alternativ till det bestående, som inledningsvis inte framstår som särskilt attraktiva, de ger i vart fall inte någon omedelbar avkastning för dem som engagerar sig. Men så småningom börjar den personlighetstyp vi kallar för entreprenörer få upp ögonen för möjligheten att göra business eller i vart fall få spridning på de nya idéerna. Därigenom börjar dessa spridas och efter ytterligare ett tag, ett trettio-tal år eller så, så blir det nya mer och mer *mainstream*, det blir det nya samhällets sätt framför andra att producera, distribuera och konsumera varor och tjänster. Ett klassiskt exempel på detta är när populärmusiken lämnade de skumma klubbarna och med hjälp av radion och skivspelarna kunde spridas till tonåringarna. Entreprenörerna såg möjligheten att tjäna pengar med hjälp av den nya tekniken. De såg att ungdomar var en blivande konsumentgrupp.

Därmed är vi inne i ett stadium där administratörerna tar över arenan. Vi massutbildar, såsom universiteten med viss eftersläpning gjorde under det glada 1970-talet, för att möta den storskaliga fasens behov av arbetskraft vilka alla följer den dominerande trenden. När sedan den ekonomiska utvecklingen nått den framgången att vi fick behov av kollektiva lösningar i politikens form, kan vi tala om att profitörerna tar över. Profitörerna är de som fördelar det sociala överskott som kapitalismen producerar. Men när detta överskott

vänder neråt och kurvan antar ett sluttande plan går det också utför med profitörernas moral. De blir i allt större utsträckning roffare. Den nedåtgående kurvan föder en roffarmentalitet. Denna visar sig först bland samhällets toppar. Fackföreningstoppar som skor sig på medlemmarnas bekostnad genom att gå på nattklubb, politiker som förhandlar till sig pensionsförmåner, näringslivets toppar som skor

sig på bonusprogram, etc. När dessa samhällets toppar snor åt sig vad de kan i en krympande ekonomi så är det inte så underligt att den stora massan tar efter. Idag är det som bekant inte längre så att man blir sjukskriven, man sjukskriver sig. Vi har fått införa nya lagbestämmelser om straff för bidragsfusk. Jfr följande bild över utvecklingen:

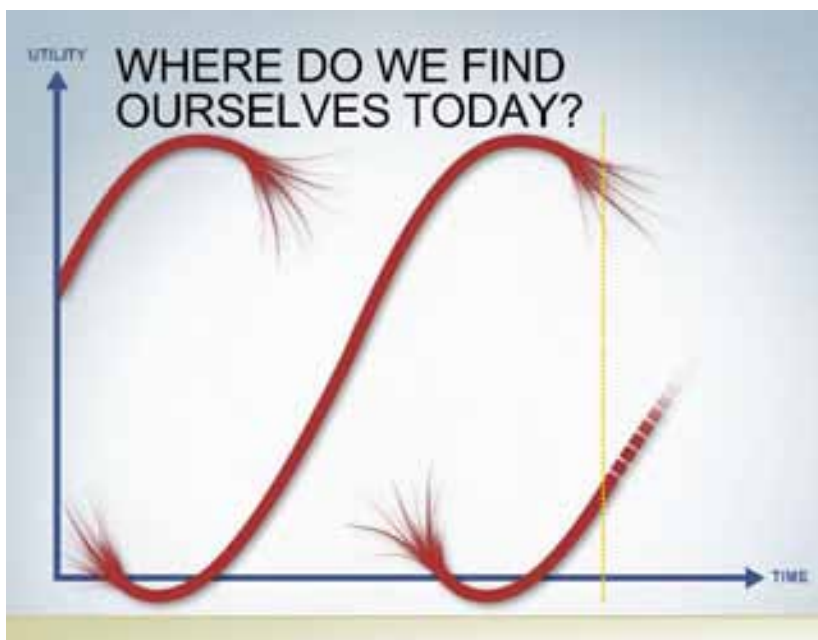
Nu invänder kanske någon att så är det inte längre. Jo, tyvärr har vi nog inte sett kulmen eller nått botten – om man så vill uttrycka det - på denna utveckling. Det tragiska är naturligtvis att de som

verkligen behöver stöd kommer i kläm. Idag är det mycket svårare för bostadssökande att få lån, för sjuka att få sjukbidrag, för arbetslösa att få arbetslöshetsersättning som man kan försörja sig på, etc. Skandiadirektörer ställs inför rätta och skulle helst betala tillbaka en liten del av alla hundratals miljoner som utdelats, allt i enlighet med samhällets normer, nämligen att det finns en gräns för vad ett samhälle tål ifråga om brist på legitimitet – acceptans – för de system som samhället vilar på. Roffarmentaliteten är idag så utbredd att den hotar hela världsekonomin. Icke ansvarskännande direktörer och finansinstitut i USA har bidragit till att banker går omkull och förtroendet för den amerikanska ekonomin är i fara och därmed stora delar av världsekonomin i gungning.

När tilliten börjar rämna i ett samhälle, då är det fara å färde. Då är det endast tron på något nytt som kan rädda sammanhållningen. Ur samhällelig synvinkel är det nog det viktigaste argumentet för en etikonomi, den hjälper oss att lägga grunden för det nya. Den är dock inte själv det nya, utan endast instrumentet för att skapa det nya. Det nya kan bara skapas av er som anträder den långa resan mot nya samhälleliga mål.

Övergångssamhället

Vad händer i övergången?

Den brytningstid vi befinner oss i mellan ett gammalt övermoget industrisamhälle och ett informationssamhälle i vardande, kan vi för enkelhetens skull beteckna som ett övergångssamhälle. I detta uppträder allehanda motsättningar mellan det gamla och det nya. Spänningar uppstår mellan människor som lever med olika världsbilder beroende på var man mentalt lokaliserar sig. Tror man att industrisamhället bara befinner sig i en tillfällig svacka och bara ser den linjära samhällsutveckling vi har levt med under de senaste 150 åren är man säkert av den uppfattningen att allt kommer att fortsätta som förut, vilket leder till strategin *business as usual*. Det finns dem som har upptäckt att industrisamhällets kurva vänt neråt.

De inser att man inte längre kan tjäna pengar på tillväxt. Det är genom att spara på kostnader i produktionsprocessen som ekonomin kan hållas uppe. För dessa blir strategier knutna till begrepp som återvinning populära. En annan världsbild företräds av dem som upptäckt och fascinerats av den nya tekniken som sådan. Det är ungdomar i tonåren som experimenterar, hackar och driver utvecklingen framåt. Än så länge finns dock inte några påtagliga användningsområden för deras arbete utan det används för att roa sig själva och skapa underhållning. Detta är i sig inte det sämsta, men det bidrar än så länge främst till teknikutveckling och inte utvecklingen av tjänster till samhällets fromma. Det sistnämnda tillhör den grupp av människor som både kan tekniken och se dess potential, människor med lite livserfarenhet som kan applicera den nya tekniken för att tillgodose mänskliga behov. De lever med åter en annan världsbild. I stor skala kan man säga att de som sysslar med bioteknik tillhör denna grupp. Andra exempel utgörs av dem som bygger upp databaser fulla med information som människor söker i olika hänseenden. Eller dem som konstruerar sökmotorer på nätet, dem som kopplar ihop telefoni med datorer, etc.

Det som uppstår i övergångssamhället i detta perspektiv är att kommunikationen mellan människor försvåras. Människor som lever i dessa olika världar har väldigt svårt att förstå och därmed kommunicera med varandra. Inom samhällsvetenskapen talar man om post-modernism som benämning på detta övergångsskede. Ett kännetecken på det postmoderna samhället, enligt en av dess framträdande uttolkare, Zygmunt Bauman, är att det inte finns några sanningar längre. "Allting förflyktigas", är ett av Baumans uttryck. Än så länge har det kanske inte gått så långt att vi kan tala om ett samhälle i anomi, för att tala med det språk som en av sociologins grundare, Emile Durkheim, talade om i anslutning till beskrivningen av övergången från jordbruks- och hantverkssamhället till industrisamhället. Det gav upphov till en normförvirring som ledde till normlöshet, vilket Durkheim benämnde anomi (av grekiskans *à* = nekande och *nomos* = lag).

Vad man vet från tidigare samhällsskiften är att vi går från storskaligt till småskaligt. Vi börjar om från början för att tillgodose gamla behov med den nya tekniken. Strategin för denna övergång skulle därför kunna benämnas *forward to basics*! Mer är annorlunda! Ett annat kännetecken är att klyftorna i samhället ökar. De rika blir ännu rikare och de fattiga fattigare. Mätt med den s k quinny-koefficienten, dvs. skillnaden mellan hög- och lågavlönade, så ökade gapet mellan dessa i Sverige först från 1980-talet mitt och framåt och inte från 1970-talets början. Skälet till detta är sannolikt att Sverige, när industrisamhället vände kurvan neråt, kompenserade detta genom att blåsa upp den offentliga sektorn. Denna växte under perioden 1970 till 1982 från 43 % till 66 % av BNP. Denna konstgjorda andning ledde i sin tur till behov devalvering av den svenska kronan och så småningom till en allmän ekonomisk kris under 1990-talets början.

Vad vi vet från motsvarande skiften i historien är att förändringen innefattar en övergång från storskaligt till småskaligt. Man börjar så att säga om från början. Gamla mänskliga behov – för dessa ändras inte över tid – tillgodoses på nya sätt givet den nya teknik som växer fram och som skapar nya möjligheter. Man kan här använda uttrycket *forward to basics*, man går framåt och inte bakåt, även om det på ett ytligt plan kan se ut så i och med att man börjar om på nytt. Det i denna process som samtalet blir viktigt. Det finns inte några givna svar på vilket som är bästa lösningen. Facit saknas och det kan bara skapas av oss själva i det kloka samtalet mellan människor. Märk här Folkbildningens och Folkhögskolans roll.

En annan konsekvens av övergången från en samhällsorganisation till en annan är att vi går från styrning och statlig reglering till stödjande strukturer och självreglering. Det nya som växer fram, gör inte detta på grund av centralt fattade beslut utan genom att man prövar sig fram genom olika typer av experiment, olika sätt att leva och försörja sig. I takt med att det gamla samhället förlorar i förmåga att tillgodose människors behov söker man sig nya sätt att leva. Så småningom etableras nya mönster för att tillgodose mänskliga behov. Det här har betydelse för både

staten och politiken. I vår tid finns det anledning att förvänta sig att de politiska partier som växt upp som reflektioner av industrisamhällets motsättningar, kommer att ersättas av andra politiska grupperingar. I ett inledningsskede tycks dessa ha karaktären av enfrågepartier. Med tiden finns det dock anledning att förvänta sig att de kommer att representera en mer samlad bild av hur de vill forma samhället.

De etablerade partiernas intressebas upphör och förändras samtidigt som nya intressen växer fram och påkallar uppmärksamhet. Under 1700-talet etablerades två politiska grupperingar, hattar och mössor. Hattarna var de som stod för det nya, medan mössorna var de som talade i nattmössan, bakåtsträvarna. Finns det hattar och mössor idag? Ja, fast vi kallar dem för något annat. De som talar i nattmössan, kallar vi för traditionalister, medan de som står för det nya, hattarna, kallar vi för förnyare. Dessa finns numera inom alla parter. Idag har utvecklingen gått så långt att det finns anledning att förvänta sig att förnyare inom de båda blocken, moderater och socialdemokrater, har mer gemensamt än vad de har med partibröder och systrar inom sina respektive partier. På samma sätt har traditionalister inom respektive block mer gemensamt än inom sina respektive partier. Värde- och intressegemenskapen mellan fackliga företrädare och näringslivets representanter – särskilt på toppnivå – är väldigt påtaglig och stark. Idag förenas storkapitalets företrädare med fackföreningsrörelsens ledande skikt i syfte att värna om industrialismen och tillväxten, medan förespråkare för ett nytt samhälle är spridda på olika personer tillhörande olika partier, vilka icke desto mindre eller kanske just därför, känner sympatier för varandra. Införande av personval är måhända den mekanism som gör det möjligt för dessa nya grupperingar att på ett individuellt plan bryta det partipolitiska mönstret. För att så ska komma att ske krävs dock förmodligen att olika "nya politiska frågor" enligt den tyske sociologen, Ulrich Becks terminologi uppvisar ett mönster som bryter mot de etablerade partisympatierna. På längre sikt kommer emellertid det politiska att söka sig andra och i vart fall kompletterande vägar än genom

folkvalda parlament. Politiken kommer med all sannolikhet att bli mer knuten och uppsplittrad på olika sakfrågor, något som också kommer att påverka den politiska organiseringen. Det är därför inte så lätt längre och inte heller så meningsfullt att klassificera människor och företeelser utefter en höger-vänster skala. Att vara radikal idag är inte detsamma som när samhället byggdes upp. Idag är det som tidigare ideologiskt betecknades som vänster och radikalt närmast att betrakta som traditionellt och konservativt.

En annan effekt av övergångssamhället är uppkomsten av pluralism, dvs olika världar lever parallellt. Detta ger i sin tur upphov till diskussioner om rättspluralism och hur man ska handskas med detta. Man kan säga att – vid en jämförelse med Thomas Kuhns paradigmatteori – att vi befinner oss i motsvarigheten till ett flervetenskapligt stadium. Det gamla samhällets normalvetenskap och normalsamhälle förmår inte längre att ge svar på de frågor mänskligheten ställer och inte heller tillgodose de behov som människorna efterfrågar. I detta skede finns det inte anledning att försöka förändra samhället och sakernas tillstånd genom att "peta i det gamla". De etablerade systemen kan bara delvis ändras i riktning mot nya lösningar. Förändringsprocessen kommer istället att se ut på det viset att det gamla lever kvar och dör ut i takt med att det inte längre behövs, samtidigt som det nya får ökat utrymme efterhand som det visar sin livskraft för att slutligen helt ta över och tränga ut det gamla. Som exempel från juridikens område kan vi peka på avskaffandet av fidiekommiss och näringsfrihetens slutliga införande i mitten av 1900-talet. Inom juridiken finns begreppet obsolet för att förklara den här typen av fenomen. När något "tas ur bruk" och inte längre används, kallas det för att det blivit obsolet. Det finns kvar, men det används inte under en tid, för att senare i en ny samhällsskurva aktualiseras och få liv på nytt.

Vad kan vi då förvänta oss av framtiden?

Om vi tillämpar den teori över samhällsutvecklingen som beskrivits ovan, så står vi på tröskeln till en fas som domineras av sociala förändringar. Det nya informationssamhället har än så länge inte satt spår i det kollektiva medvetandet. Det existerar bara som teknik och inte som samhällsförändring, trots att en sådan är god bit på väg. Skälet till detta har vi talat om ovan i termer av det gamla samhällets mentala överhäng. Allt det nya som växer fram konceptualiseras och uppfattas i det gamla samhällets termer och förståelseramar. Så är det och så har det alltid varit. Det är i det gamla samhället vi alla har våra referenser. Men ännu viktigare är att det är här som den politiska och ekonomiska makten återfinns. Det gäller även den vetenskapliga makten med *peer review* som bygger på etablerade sanningar (som inte längre finns) och den administrativa med dess krav på evidensbaserings.

I det samhälle som vi byggt upp och konstruerat, och som nu är på väg utför i samhällsutvecklingens S-kurva, är det så. Men måste det vara så? Framförallt med tanke på att det kommer ställas krav på nya sätt att tillgodose mänskliga behov, nya sätt att producera varor och tjänster. Det är just den här typen av förändringar som vi inte klart ser förrän i efterhand, när vi genomlevt förändringen. Men det är samtidigt så att för att förändringen ska kunna bli så friktionsfri som möjligt så bör vi redan nu, i förväg, tänka på vad den skulle kunna innebära. Det är i övergångsskedet från ett samhällssystem till ett annat som de sociala spänningarna är som störst. Det är då människor mår som sämst. Det bästa vi kan göra är därför att börja mentalt förbereda oss för att tänka på ett nytt sätt. Det är hög tid. Ett exempel på detta är etikonomi som presenteras nedan.

I den utvecklingsfas vi befinner oss i – övergången från ett storskaligt till ett småskaligt samhälle – är det inte konstruktioner som juridisk person, kollektivavtal, etc, som behövs, utan något annat, något mindre men som ändå kan sätta fart på ekonomin. Det finns ett begrepp som används utomlands som kan översättas till självanställd. I Sverige kan man dock inte vara självanställd med

mindre man är egenföretagare. Det går inte att komma undan den rättsliga överbyggnad som rättspositivismen varit med om att bygga upp i det storskaliga välfärdssamhället. Men om nu denna modell inte längre förmår att leva upp till sina ideal och leverera de tjänster som en gång efterfrågats, så måste man försöka hitta nya lösningar att lösa solidaritetens problem. Ett sätt att lätta på trycket vore kanske att man lät människor arbeta fritt åt andra och åt sig själva, att vara självanställda. Detta utan att behöva betala arbetsgivaravgifter och kanske t o m utan att behöva betala skatt upp till en viss inkomst, i utbyte mot att de inte heller gör anspråk på sociala förmåner annat än t ex sjukförmåner. Men alltså inte socialbidrag eller arbetslöshetsersättning, annat än om man frivilligt försäkrat sig.

Det är bara en idé. Sådana saknas på det sociala området. Har du som läser några egna idéer, så spara på dem. De kommer att behövas.

Vi står med andra ord inför sociala förändringar. Frågan är hur dessa uppnås. Dvs vad krävs för förändring? Detta är något som vi inom rättssociologin behandlar inom ramen för det vi kallar normvetenskap. Detta utvecklas således i annat sammanhang.

*Etik0nomi*³³

Den grekiske filosofen Aristoteles hävdade att det finns tre olika kunskapsformer. De två första är för oss tämligen välkända, nämligen episteme och techne. Episteme är den systematiskt uppbyggda kunskap som framförallt hör vetenskapen och universitet och högskolor till. Techne är den praktiska kunskap som handlar om att utföra olika uppgifter. Techne är således lika med teknik och förknippas lätt med ingenjörskonst. Dessa två kunskapsformer har dominerat den moderna samhällets historia i stort sett sedan upplysningstidens idéer slagit rot. På senare tid, vi talar om de senaste 15- 20 åren har en tredje kunskapsform börjat göra sig gällande och den kallade Aristoteles för phronesis. Detta begrepp handlar om en slags praktisk klokskap. Den bygger i och för sig på både episteme och techne, men den ställer krav på att denna kunskap används för goda ändamål, att vetenskap och teknik används med gott omdöme, att det också styrs av sunt förnuft. Med utgångspunkt från phronesis närmar sig episteme sunt förnuft och techne lutar mer åt social ingenjörskonst, att man tillsammans kan åstadkomma

33 Talet noll markerar gränsen mellan negativa och positiva tal och får här symbolisera övergången från något sämre till något bättre.

något³⁴. Genom begreppet etik0nomi vill vi slå ett slag för nödvändigheten av att föra samman de tre kunskapsformerna till en. Det innebär att den är en ekonomi som handlar om hushållning istället för förslösande, om behovstillfredsställelse istället för tillväxt. Ordet ekonomi härstammar ur det grekiska ordet *oikonomia* som betyder förvaltning, hushållning. Denna ordets egentliga mening har dock gått förlorad på senare tid och kommit att ersättas av ordet profit och profitera, som kommer från latinets *profectus*, vilket betyder dra fördel av. Ekonomi har många gånger kommit att bli liktydigt med att dra fördel av människor och natur. Genom att koppla begreppet etik till ekonomi för vi in ett annat element i hushållningskonsten än att dra fördel av. Vi för in ethos, sed, sedelära, som handlar om vad är det rätta och det goda, vad är plikt, vad är det dygdiga beteendet. Vi vill således göra ekonomiska beslut och ekonomiskt handlande till ett värdebaserat handlande, där en uppfattning om det goda, det rätta, etc, är själva utgångspunkten för ekonomiska bedömningar och aktiviteter. Som en utgångspunkt vill vi beskriva etik0nomi genom följande figur:

34 Vi som jobbat med Etik0nomi representerar eller har i vart fall vår bakgrund i var och en av dessa kunskapsfält. Håkan Hydén, som kommer från universitetsvärlden, får representera episteme. Helene Granquist och Good World är de som vet hur saker och ting ska utföras och står därför för techne. Tomas Carlström, med sin hemvist i Folkhögskolan, företräder genom folkbildningens fokus på det goda samtalet, phronesis. Tillsammans har vi format Etik0nomi som är vårt redskap för att åstadkomma och sprida frigörande tankar för förändring.

Etik0nomi är en värdebaserad ekonomi

I vår tid har den värdebaserade utgångspunkten ersatts av begreppet tillväxt. Mer är större. Med detta synsätt är det bra så länge allt växer, oavsett vad det är som växer och hur det uppnås. Det menar vi inte är hållbart. Det fungerade under den tid som den materiella utvecklingen stod i förgrunden, när människan förbättrade sina materiella levnadsvillkor. När denna utveckling har nått sin kulmen måste vi tänka i andra banor. Tillväxt är ett uttryck för att det ekonomiska systemet styrs av systemets egna ideal och inte av människors preferenser ifråga om tillfredsställelse av mänskliga behov.

Har vår materiella utveckling nått sin kulmen eller vad skulle du kunna tänka dig skulle medföra en förbättring av människans villkor?

Bortse i detta sammanhang från vad du själv känner att du saknar som andra kanske har. Bortse också från den ojämna utvecklingen globalt sett. Tänk istället på vad människan behöver för sin behovstillfredsställelse. Är det något annat än den materiella utvecklingen som du då tycker borde prioriteras?

Strävan efter att utveckla en etik0nomi är ett uttryck för att människan måste ta kommandot över de system som dominerar över oss. Genom att tänka etik0nomiskt så skapar vi redskap för att vända utvecklingen i en mer human riktning. Vi lever i ett övermoget industrisamhälle, som är det som givit upphov till de problem som påkallar hållbar utveckling. Det är i detta samhälle som det ekonomiska tänkandet formats. Vi är på väg in i ett nytt samhälle, informationssamhället, som på ett mycket klokare sätt kan förhålla sig till miljöproblemen. Det är i detta samhällsskede som ett nytt ekonomiskt tänkande påfordras. Eftersom det inte finns några ideal

att hålla sig måste vi gemensamt skapa dessa. Etik0nomi är ett redskap för detta ändamål som gör det möjligt för många att vara med och påverka det sätt att se på hushållning och hållbarhet som det nya samhället öppnar upp för.

Man brukar säga att vi inte vet något om framtiden och i sammanhanget hänvisa till vädret. Och det är ju sant, det känner vi alla till. Men helt riktigt är ändå inte detta påstående. Några saker om vädret i framtiden har vi kunskap. Vi vet t ex att det blir väder även i framtiden. Vi vet också att vädret förändras. Studerar vi vädret över lång tid kan vi också se hur det har förändrats och under vilka förutsättningar. Det går upp och ner mellan istider och klimatet skiftar med hänsyn till olika faktorer. Vi kan inte förutse vädret på kort sikt, men vi kan väl finna mönster som gör att vi kan förutse vissa händelser. På samma sätt är det med samhället. Vi vet att det kommer att finnas samhällen i framtiden och att dessa kommer att förändras i jämförelse med dagens samhälle. Vi kan också konstatera att samhällsutvecklingen skiftat över tid mellan olika civilisationer, såsom den egyptiska, grekiska, romerska, kristna kulturen samt det moderna marknadssamhället. Studerar vi dessa svängningar i historien kan vi följa ett mönster av cyklisk utveckling, dvs. ett mönster där ett samhälle föds, växer upp, mognar och dör för att slutligen förruttna och multna bort, allt medan ett nytt samhälle växer fram.

Om vi tillämpar detta synsätt på den tid vi själva befinner oss i just nu - vår tid - så finns det anledning att påstå att vi befinner oss i övergången mellan ett övermoget industrisamhälle i förruttnelse och ett informationssamhälle i uppväxt, ett informationssamhälle vars födelse ägde rum i och med uppfinnandet av den digitala tekniken, elektroniken, där elektriciteten går över från att under industrisamhället ha varit en kraftkälla till att nu bli en styrningsfaktor, en förmedling av impulser i ett kommunikativt system som inte känner några andra gränser än vår egen fantasi.

Etik0nomi är en ansvarsfull ekonomi

Tänkt er att vi i en opinionsundersökning som skickades ut till en representativ del av svenska folket ställde frågan: Är du för eller mot miljöförstöring. Svar: Ja eller nej. Då är jag övertygad om att den absolut övervägande delen, låt säga 99 % för det är väl alltid någon som ska sätta sig på tvären, skulle svara ja. Likväl är det, miljöförstöring, det enda vi gör, hela tiden. Hur kommer detta sig? Det antyder i vart fall att vi inte själva bestämmer över vårt förhållande till natur och miljö. Det är andra faktorer som styr vårt handlande. Det är bl a vårt sätt att tänka ekonomiskt som är felprogrammerat.

Den ekonomiska modell som varit vägledande under industrisamhället har kännetecknats av en frånvaro av kostnader för naturresurser som vatten och luft, liksom mineraler och annat material ur jordskorpan. Istället för gemensamma tillgångar som man bör värna om har dessa kunnat betraktas som fria tillgångar som kan exploateras av människan för dess behovstillfredsställelse. Syftet har varit gott, nämligen att tillgodose våra materiella behov och skapa ett så behagligt liv i dessa hänseenden som möjligt. Det fungerar väl så länge människans förhållningssätt inte ledde till en exploatering som hotade förekomsten av naturresurser. Vi blev medvetna om skillnaden mellan förnyelsebara och icke förnyelsebara energikällor. Vi fick miljöproblem i form av luft- och vattenföroreningar på halsen.

I detta skede blev det alltmer uppenbart att mänskligheten var tvungen att sätta upp restriktioner för den fria användningen av naturresurser. Detta har skett under de senaste 35 åren i form av lagstiftning. Miljöbalken är vår senaste skapelse på detta område. I denna sägs det bl a i 2 kap. 5 § att alla som bedriver en verksamhet eller vidtar en åtgärd ska hushålla med råvaror och energi samt utnyttja möjligheterna till återanvändning och återvinning. Det påpekas också att i första hand ska förnybara energikällor användas.

Dessa insikter håller så smått på att vinna terräng inom ekonomiskt tänkande i form av ekologisk ekonomi, där man bakar in

kostnaderna även för produktionens konsekvenser för naturtillgångarna. Idag har miljöproblemen i form av sjukdomar och negativa hälsoeffekter samt störningar i naturen blivit så påtagliga att det inte längre går att betrakta dem som negativa sidoeffekter av den verksamhet i form av tillverkning av varor som ytterst syftar till mänsklig behovstillfredsställelse. Det går inte längre att betrakta hälsoproblem och störningar i naturen som marginella problem som vi kan ta hand om i takt med att de uppkommer. Idag har problemen en sådan tyngd att man måste se till att de inte uppkommer. Det räcker inte längre med att reagera när problemen visar sig, vi måste agera i förväg och planera verksamheten på ett sådant sätt att störningarna blir så små som möjligt. Man talar i detta sammanhang om nödvändigheten av att gå från ett reaktivt till ett pro-aktivt förhållningssätt.

Detta är också vad som ligger bakom de strävanden mot hållbar utveckling, eller hållbarhet rätt och slätt, som förts fram under de senaste 15 åren. När vi talar om hållbarhet skiftar vi fokus från att rätta till det som gått gale till att undvika att det blir fel i framtiden. Genom begreppet hållbarhet höjer vi målsättningen med miljöarbetet genom att blicka framåt och planera och organisera mänsklig aktivitet på ett sådant sätt att hälsoproblem och störningar i naturen helst undvikes. Det handlar m a o om att sträva efter att bygga upp nya system och mönster för mänskligt handlande.

Det finns en risk att det går med hållbar utveckling på samma sätt som med miljöfrågorna, fast tvärtom. Dvs att alla vill ha hållbar utveckling men ingen gör det i praktiken. Det finns ingen anledning att förvänta sig att det skulle gå att vända det industrisamhälle som givit upphov till behovet av hållbarhet 180 grader för att lösa problemen. Dessa kan knappast lösas inom ramen för industrisamhällets logik. Man ska naturligtvis ändå göra vad man kan för att påverka. Den stora möjligheten ligger dock i att förändra vårt sätt att se på de här frågorna i samband med att det nya informationssamhället håller på att växa fram, då vi ändå håller på att skapa något nytt. I båda fallen är etik0nomi ett redskap för att göra det till synes omöjliga möjligt.

Etik0nomi tar ansvar för och tar med alla kostnader i den process eller tillverkning som beräknas. Det innebär en ekonomi

som ser till helheten, till det som hänger samman, och inte en avgränsad del

som är bindande istället för upplösande

som är bidragande istället för förgörande

Etik0nomi bygger på hållbarhetens tre dimensioner. Vi måste ta hänsyn inte bara till naturen och ekologiska förhållanden, utan även till sociala förhållanden och hälsoaspekter samt till ekonomiska faktorer i form av hushållning och möjligheter till återskapande av det som används i produktion och som går åt i konsumtion.

Etik0nomi är en ekonomi som är långsiktig

Med detta menar vi en ekonomi

som är hållbar istället för kortsiktig

som är bevarande istället för exploaterande

Genom begreppet hållbar utveckling har perspektivet på vad som är rätt och riktigt handlande utsträcks även i temporalt hänseende, dvs tidsaspekten kommer in i bilden. Hållbar utveckling innebär inte bara att nuvarande utan också kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. Detta skapar utmaningar mot vårt sätt att låta marknads- och prismekanismen styra vilka preferenser vi bör ha. Marknaden kan bara reagera på de impulser som idag levande människor har. Är det möjligt att detta också kan vridas dithän att även kommande generationers rättigheter beaktas? Svaret på frågan är osäkert. Man kan dock konstatera att det ligger en risk i att varje generation ser till sina privilegier och att hållbarhetsfrågorna skjuts till en osäker framtid.

Här finns en stark koppling som vi ser det till vad vi sagt om behovet både av en värdebaserad och en ansvarsfull ekonomi. Det är endast genom att ta utgångspunkt i en diskussion om värden som styrande för ekonomin som det finns förutsättningar för en hållbar ekonomi. Detta kräver sin tur att vi går över i en ansvarsfull ekonomi på det sätt som vi kommenterade ovan.

Ju snabbare vi bejakar denna utveckling, desto bättre. Det kräver mentala förändringar. Men det finns inneboende tendenser till eftersläpning, inte minst på de egenintressen som är knutna till upprätthållandet av det bestående. Vi måste på ett imaginärt plan skapa en framtid, ha visioner för att kunna se långsiktigt. Detta kräver fantasi och spekulationer, något vetenskapen inte är bra på. Det kräver alternativ och fritänkande och modiga individer, något som politiken är dålig på. Det bästa sättet att skapa en framtid är att uppfinna den. Etik0nomi är ett redskap på vägen.

Etik0nomi är en ekonomi som är i jämvikt med naturen

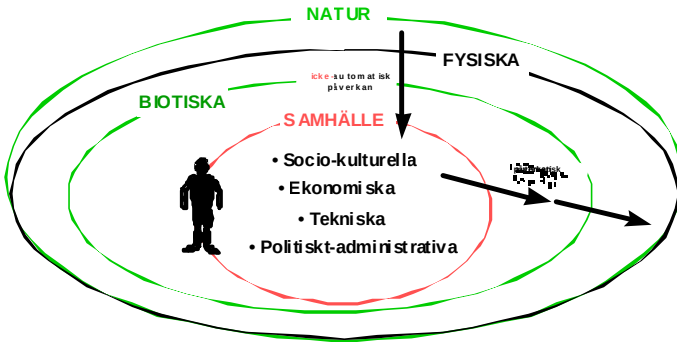
Ekonomin måste vara i jämvikt, inte bara i sig själv, utan framförallt med naturen. För att åstadkomma detta måste vi synliggöra effekterna av vårt handlande. Vi måste hitta en väg som förmår att koppla mänskliga handlingar till effekter i naturen. Miljöproblemen som samhällsfenomen kan härledas tillbaka till miljökunskapens första samhällsvetenskapliga huvudsats, sådan den formulerats av Hydén³⁵:

Mänsklig aktivitet ger spontant upphov till konsekvenser i naturen, medan förändringar i naturen spontant inte ger upphov till konsekvenser i samhället.

35 Hydén, Håkan, (1998)

Det krävs således någon form av feed-backmekanism för att miljöfrågorna skall beaktas.³⁶ Huvudsatsen kommer tydligare till uttryck i följande figur:

System

**Hållbarhet är tillämpbart på alla system,
hållbar utveckling kräver en integration av alla system,
i båda fallen spelar rätten en roll**

(Hydén-Wirénberg 1996/97)

Människan är en del av det biotiska systemet, men människan skiljer sig från övriga arter i det att vi utvecklat särskilda system för tillgodoseende av våra behov. Dessa system är det sociokulturella systemet, varigenom människor får sina grundläggande sociala, biologiska och kulturella behov tillgodosedda. Vidare det politiskt/administrativa systemet som är till för kollektivt beslutsfattande, där rätten intar en särskild roll i sin egenskap av standardiserad politik. Vi har det ekonomiska systemet, där särskilt marknaden spelar en stor roll för resursallokering och hushållning av knappa resurser. Vidare återfinns här det tekniska systemet, dvs det system varmed vi producerar de varor och tjänster vi konsumerar.

³⁶ Jfr betydelsen härav i Capra, Fritjof, (1997)

Det tekniska systemet kommer också in i samband med distributionen av varor och tjänster, inte minst genom de infrastruktursystem som byggts upp för ändamålet i form av transporter och kommunikationer av olika slag.

Dessa system utgör sammantaget vad vi kallar för samhället, den av människan skapade gemenskap vi delar. Aktiviteter inom dessa system ger upphov till påverkan i naturen, på det fysiska och biotiska systemet, vare sig vi vill eller inte. De olika systemen medverkar till och ingår i vad vi skulle kunna kalla för samhällsliga kretslopp som i en viss mening löper parallellt med men som även interfererar i naturens kretslopp.

De moderna miljöproblemen hör industrisamhället till.³⁷ I och med industrisamhället förändrades miljöproblemen från hygien till förgiftning och slöseri med naturresurser. I industrisamhället lärde sig människan att tygla energi för egna ändamål. Därigenom kunde det gamla maskinsamhällets produktion öka något oerhört, på samma sätt som informationsteknologin förmår att öka produktiviteten i industrisamhällets produktionsorganisation. Skillnaden är dock den att produktivitetsutvecklingen i industrisamhället var kvantitativ, med den i informationsamhället är kvalitativ. Frigörandet av den mekaniska tekniken genom energiutvecklingen medgav en utveckling av vad som var möjligt att tillverka. Gränserna för den materiella behovstillfredsställelsen framstod som oändliga. Och det är just det som blev det övergripande, outtalade värdet i industrisamhället.

³⁷ Detta är bl a en del i det ekofeministiska synsättet, se Mellor, Mary (ed), (1997).

Från fokus på natur till livsbetingelser och levnadsförhållanden

Miljöproblemen har fått nya dimensioner i samband med att begreppet hållbar utveckling har förts fram. Naturvetare har svårt att förlika sig med begreppet hållbar utveckling, eftersom detta inte kan sägas ha något bestämt och framförallt inte ett mätbart innehåll. Men för samhällsvetare och humanister är det lättare att inse betydelsen av begreppet.³⁸ Det kan tjäna som riktmärke, något att sträva efter, även om man varken kan säga exakt vad det innebär eller när det är uppfyllt. Poängen är just att begreppet hållbar utveckling är något som man hela tiden måste omvärdera och utveckla kunskap kring, samtidigt som färdriktningen är given.

För att åskådliggöra vad begreppet hållbar utveckling innebär för miljötematiken kan vi hänvisa till figur ovan. Miljöproblemen har länge och väl uppfattats som något som enbart handlar om vad naturen tål. Naturlagarna lägger med detta synsätt begränsningar på samhällslagarna och vad människan kan göra utan att ödelägga förutsättningarna för mänsklighetens reproduktion. Men begreppet hållbar utveckling implicerar också att de samhälleliga systemen skall kunna återskapas. Det innebär att hänsyn måste tas till såväl de ekologiska, dvs det fysiska och biotiska systemet, som det ekonomiska och det socio-kulturella systemet. Allt detta skall dessutom helst enligt de flestas uppfattning ske med bibehållande av ett demokratiskt styrelseskick. Begreppet hållbar utveckling har således flera dimensioner som måste beaktas samtidigt, en ekologisk, en ekonomisk, en socio-kulturell och en politisk dimension.

Om vi fortsätter resonemanget med att se till hur detta påverkar förståelsen och definitionen av vad miljöproblem är för något så kan vi återigen se till figur 1 och fråga oss: Var är miljön? Vi har samhället och vi har naturen. Människan är en del av båda. Miljön är det som omger oss, brukar det heta. Det är så vi använder ordet i

38 Hydén, Håkan (1998)

vardagslag och det är så miljö heter på t ex tyska, *umwelt* och engelska, *environment*. Men det är inte tillräckligt. I perspektivet av hållbar utveckling måste även miljöbegreppet utvecklas. Det är inte längre och primärt kopplat till naturen. Det är lika mycket en del av samhället. Den gemensamma nämnaren i synen på miljö när vi tar samtliga involverade dimensioner i beaktande är att det som omger oss är livsbetingelser av olika slag. Miljö är således de livsbetingelser som omger oss, ekologiska, ekonomiska, socio-kulturella, etc. God miljö är lika med goda livsbetingelser. Detta synsätt har revolutionerande betydelse för hur vi skall uppfatta och arbeta med miljöfrågorna.

Det revolutionerande i detta resonemang ligger i att vi för första gången får anledning att diskutera kvalitén i det som produceras som en del av miljötematiken. Den hittillsvarande strategin på miljöområdet har genom sin naturvetenskapliga tyngdpunkt haft miljöproblemen som ekologiska problem som utgångspunkt. Det innebär att förekomsten av miljöproblem har tagits för given och de åtgärder som diskuterats har varit symptomriktade. De har varit inriktade på miljöeffekter och om möjligt få dem att minimeras, såsom genom växters koldioxidupptag m m. Den diskussion som uteblir är hur man kan undvika ett beteende som i första rummet genererar ekologiska störningar som miljöproblem, dvs som problem som direkt eller på sikt innebär att människans livsbetingelser påverkas negativt.

I ett sådant perspektiv finns det anledning att leta efter lösningar som tillgodoser samma mänskliga behov men med mindre negativ inverkan på våra livsbetingelser. Det blir också naturligt att diskutera vad som är goda livsbetingelser och hur dessa kan tillgodoses på bästa sätt. Miljöfaktorerna i termer av goda livsbetingelser bildar själva startpunkten för det hållbara företaget. Ekonomin blir värdebaserad. Detta torde så småningom leda till att företagsamheten omstruktureras logiskt efter de samband som finns mellan olika värdekomponenter i ett perspektiv som kännetecknas av mänsklig behovsillfredsställelse.

Den nya tidens hybrid

Människan och informationen

Bilder av hybrider mellan människan och något annat har skapats i alla tider. Dessa bilder är uttryck för sin tid, de berättar något om kulturella värden, föreställningar och tillståndet i den rådande eran. Såsom sjöjungfrun som bild beskriver en av marin handel och krigsaktiv tid, och en tidstypisk rädsla för havsdjupen och dess faror, beskriver roboten och cyborgens mekanikens och teknikens inträde i ett industrialiserat samhälle, och en rädsla för dess uppror och potentiella hot. Bilden av den mekaniska människan ha dock börjat rosta. Här visas den nya tidens hybrid – informationshybriden – och hur den skiljer sig mot tidigare bilder av hybrider. Framförallt i sättet den mindre och mindre framstår som en bild och mer som verklighet. Hybriden föds från fantasin in till vår egen verklighet, vi har tjuvskuttat i evolutionen och skapat oss ett nytt beroende – informationsdrogen.

Djurhybriden

Den mänskliga hybriden har beskrivits förut. Många gånger om. Det är bara det att denna beskrivning nu kan altereras något. Människan har under tidens lopp gärna fogats samman med det som varit den

tongivande kraftkällan, "tekniken" för tiden, eller uttryckt en tidstypisk fara. I antiken med krigshästar och arbetsdjur uppkom myter om både minotaurer och kentaurer, dvs mänskliga hybrider sammanslagna med hästar och tjurar.

Sammantaget kan man säga att hybrider alltid har beskrivits mellan människa och något annat, och detta andra har varit något som ligger nära i den föreställningsvärld som förelegat. I grekisk mytologi fanns sirener, en hybrid bestående av kvinnohuvuden och fågelkropp (som vildvittror fast oftast med fler huvuden), som lockade sjömän i fördärvet. Sjomän har ju även lockats i fördärvet genom tiderna av sjöjungfrur. Djurhybriderna har ofta använts för att förstärka egenskaper hos människan i sammanjämkningen med det andra. Änglarna som befann sig i himlen (till vardags) men steg ner behövde kunna flyga på något sätt och den mest tillgängliga metaforen vid tiden för änglarnas uppkomst var att förse dem med vingar. Vingar a la en stor svan, kunde man säga, gärna med stora vita fjädrar. Djävulen har beskrivits som en djurhybrid, det vill säga som en man med bockhorn och klövar. Detta kan knytas an till farhågor, till någon typ av rädsla. Många monster har beskrivits som en hybrid mellan människa och något djur som normalt sett är farligt eller obehagligt, men i hybrid med människan antar än större proportioner, exempelvis varulven som blandning av varg och människa eller vampyr som blandning av fladdermus och människa.

Teknikhybriden

I det industrialiserade samhället började tekniken avspegla sig i bilden av hybriden. I den berömda 1950-talsnovellen iRobot av Isac Asimov gjorde allt intelligentare robotar uppror mot människan, med tilltagande mänskliga drag. Rädslan manifesterade sig här i hur i icke-mänskliga ting fick en vilja och känslor.

Temern "cyborg" skapades av Manfred E. Clynes och Nathan S. Kline i en artikel till NASA 1960 som hette "Drugs, Space and Cybernetics" i vilken de hänvisade till deras uppfattning av en

förbättrad människa som kunde överleva under utomjordiska förutsättningar. Själva begreppet Cyborg har kommit att ta fasta på bilden av hybriden som en mänsklig förbättring, en uppgraderad, en tåligare och smartare människa. I robotversion kan man exempelvis nämna tanken bakom den (lite töntige) Robocop – polisen som fick sin kropp sönderskjuten men kom tillbaka i robotform och hämnades. Termen 'cyberpunk' brukar nämnas i såna här sammanhang, för att uttrycka idéer om mänsklig natur, teknologi och sammankopplingen av de två. Cyberpunken beskriver ofta en dekadent och mörk tillvaro formad av industri, metall, mekanik i samklang eller jämkning med människan. Gärna i en nära framtid. Gärna efter Den Stora Katastrofen.

Lika självklart som tidigare samhällens hybrider mellan människor och olika djur blev industrisamhällets hybrid en människa/maskin-hybrid. En mekaniskt förstärkt människa. Och dessa framställningar kom tidigt, men har framställts i modern tid i stil med Terminators mekaniska inre och mänskliga yttre, eller varför inte slutuppgörelsen i James Camerons Aliens ("tvåan") när huvudpersonen Sigourney Weaver slåss mot moder-alien inuti någon typ av exoskelett, en stor robot som man kryper in i och som utför samma rörelser man själv. Dvs ett mekaniskt yttre och ett mänskligt inre.

Beständighetsrekvisitet

Hybrider är dock i allmänhet mer beständiga än Sigourney Weavers. Hybriden måste vara sammansatt OCH beständig. Det finns någon typ av beroenderelation, något som inte går att sära på utan problem.

Denna beroenderelation har varit mer eller mindre stark i tidernas hybrider, men likväl finns den där. Det räcker inte att sätta sig på cykeln och trampa iväg för att vara en "man-bike" hybrid. Cykeln måste vara en fast del, en direkt förlängning, av ens kropp. Man måste sova, äta och diskutera vädret – utöver att cykla – som "man-bike" för att vara en sådan hybrid. Och ett borttagande av cykeldelen skulle innebära något smärtsamt, och en saknad. Att man blev mindre sig själv.

Det finns en typ av avvikande hybrider också, som egentligen inte är hybrider utan bioider eller androider. Dvs att de inte egentligen sitter ihop med något främmande, utan att det som är människofrämmande med dem är deras ursprung. Denna bild har använts för att beskriva någon typ av rädsla. Det räcker enligt den här bilden alltså inte bara med att vara gjord av människomaterial för att vara människa. Man måste också ha blivit människa på samma sätt som människor traditionellt sett har blivit människor på. Dvs inte att man har tillverkats. Här har vi exempelvis Pinocchio, men kanske hellre Mary Shelleys Frankensteins monster, som framstod som ett vidunder i sig själv, hoplappad av likdelar. Men när han sedan började förstå sin situation, känna sig ensam, och kräva en flickvän som sällskap, blev det hela än mer skrämmande.

Kärnan i filmen *Blade runner*, den smutsigt vackra framtidsvisionen från 1980, består av en jakt på så kallade *replicants*, dvs tillverkade människor försedda med minnen och begränsad livslängd till några få år. Replikanterna utvecklar sedermera känslor och en vilja att leva vidare, utöver de begränsningar deras liv programmerats med. Filmen tar ett steg vidare från den bok av Philip K. Dick som var dess föregångare, *Do androids dream of electric sheep?* Det finns inget mekaniskt med hybriderna i *Blade runner*, det finns inget robotaktigt eller "elektriskt". De framstår som människor med annat ursprung än det för människor normala, med samma vilja till liv och relationer, och samma känslor, rädslor och funderingar.

Informationshybriden

I perspektivet vilket samhälle hybridmetaforen beskriver, som förs fram i den här artikeln, kan Matrixtrilogin ses som en övergång, som en brygga mellan industrisamhällets mekaniska intelligens och den nya informationshybriden. Dessa hamnar i en olösbar tvekamp, där informationshybriden knyter an till det nya, det uppkopplade, nätverkande samhället OCH det mekaniska, i stål stöpta, gnistrande gamla. Och, faktiskt, visar kampen på hur väggarna mellan det analoga och det virtuella blir mindre påtagliga. Eller rentav, den som kan se bortom denna dikotomi är också den som är räddningen, den som vittnar om framtiden.

Det är här vi kommer in på den nya hybriden, den nutida hybriden, och den är till skillnad från mycket av det tidigare, ingen myt. Den nya hybriden är vi ihop med den digitalt lagrade, uppdaterade oerhörda massan av information i digitala nätverk som Internet. The information hybrid, kunde man kalla oss, det vi är på god väg att bli, och i mycket redan är. Ett sätt att visa på födelsen av denna informationshybrid är att titta på statistik över hur Internet används i Sverige.

Andel av Internetanvändare som använt Internet för

	Totalt	18-29 år	fildelare	65+
Information om tidtabeller, bio, telefonnummer, adresser, TV-program	86 %	93 %	98 %	62 %
Information om en produkt	86 %	90 %	96 %	62 %
Information om resor	81 %	83 %	89 %	64 %
Söka upp och kontrollera fakta	79 %	88 %	93 %	57 %
Slå upp ords betydelse, stavning, översättning	56 %	65 %	77 %	30 %

Tabell: Informationen kommer från World Internet Institute, *Svenskarna och Internet 2007*, sidan 43.

Vi använder Internet på olika sätt, men den vanligaste användningen som vi alla har gemensamt är Internet som informationskälla. Det kan gälla produkter, tidtabeller eller

teveprogram. Och då har jag inte ens nämnt Wikipedia ännu. Ett beroende smyger sig på. Man kan känna en besvikelse när man får en faktafråga av någon utan att kunna slå upp svaret på grund av att man inte har någon uppkopplad dator i närheten. Fingrarna vill skriva ner ordet och trycka på 'Enter'. Huvudet vill koppla upp sig. Istället är man hopplöst utelämnad till sina egna (ouppkopplade) kognitiva resurser. Resurser som är, när det gäller den här typen av information, ohjälpligt begränsade. Lägg sedan till de sociala aspekterna knutna till digitala nätverk, och beroendefaktorn ökar. När många av ens vänner och interaktionen med dessa sker i olika forum eller "användragenererade" (som det kan heta) tjänster i stil med FaceBook eller säkert något nyare (gräshoppssvärmen drar snabbt vidare) kan man känna sig avskärmad som social varelse om man inte fått kolla om man fått meddelanden eller fått skicka några nyligen. Man känner sig ställd utanför. Följden av detta blir till slut inte så mycket en känsla av uppkoppladhet när vi sitter vid datorn, med telefonen eller vilket konvergerande medium vi än använder, som det medför en känsla av ouppkoppladhet när vi inte har tillgång till informationen.

Normaltillståndet blir med andra ord ett tillstånd av access. Och, i förlängningen, en saknad infinner sig när vi inte har access. Beroendet trappas upp till att till slut bli det en del av människan. Hybriden blir bestående, irreversibel och oåterkallelig. Att slita de två delarna från varandra kan inte göras utan smärta och att en känsla av ensamhet och saknad infinner sig hos den kvarvarande organiska delen (den traditionella människokroppen – som dock fortfarande kan känna dessa känslor).

Att plötsligt rycka upp en människa som vuxit upp i en sådan ständigt uppkopplad miljö, oåterkalleligt knuten socialt, kognitivt och kunskapsmässigt, och placera i en liten by utan datorer (eller motsvarande) uppkopplade till Internet (eller motsvarande digitalt nätverk) skulle kräva så mycket av denna individ att följden antingen skulle bli en smärtsam avvänjning med efterföljande pånyttfödelse eller kort och gott en ren och skär undergång. Den halva hybriden måste bli hel igen i en läkeprocess som kan bli

övermäktig. Ett ouppkopplat liv är ett halvt liv och om minnen från ett helt liv inte går att förvalta och hantera kommer det halva livet inte vara tillräckligt.

Nu är vi tillbaka vid den mörka delen av framtidsvisionerna som cyberpunkarna brukar använda. Dock utan metall, utan industri, utan Stor Katastrof. Det kan tyckas futtigt för oss som inte ännu blivit fullskaliga hybrider, för vår hybriditet ligger ännu bara i sin linda. Vi känner oss ännu hyggligt kompletta utan uppkoppling (men kanske inte riktigt helt...inte helt utan stunder av en känsla av drogavvärjning). Vi, i våra taffligt mjuka organiska kroppar, kan fortfarande känna oss som en del i en social gemenskap utan uppkoppling, fortfarande uppskatta att leta i minnet efter svar när vi ser på frågesportprogram, och till och med vissa dagar av ouppkoppladhet känna *frihet* i att inte vara just uppkopplade och sammanlänkade.

Ge det en generation. Då är ouppkoppladheten inte en futtilitet längre (slå upp ordet på nätet om det känns ovant, jag kunde lika gärna ha skrivit "något futtigt").

Detta är den nya tidens hybrid. Sammanjämkningen mellan människan och det väsensskilda andra, i detta fall informationen. Med hybrid menas en sammanslagning som inte är vad det är om någon del tas bort, samtidigt som man håller fast vid att delarna har olika ursprung. Informationen, och tillgången till den, ingår som en så naturlig del i vardagen att människan känner tomhet när hon inte har tillgång.

Och det är där vi befinner oss: informationstekniska hjälpmedel lägger om kursen för själva sättet att kommunicera, och därigenom för själva sättet för människan att *vara*. Och det är den dynamiska kombinationen av det sociala och det tekniska som ger djupet i förändringen.

Vi står inför en informationshantering av en karaktär som människan aldrig tidigare stått inför. Teknologin är en integrerad del i samhällets alla nivåer, såväl som i individens vardagssysslor. Människan har lagt sig till med en livsstil där informationsteknologin utgör en naturlig del i hennes handlande och, inte minst, tänkande. Det föreligger alltså ett slags mental förändring som är knuten till kunskap och vår uppfattning om vad vår omvärld utgörs av. Och denna mentala förändring är permanent i meningen att ingen som vuxit upp med informationstillgängligheten, gjort den till en naturlig del av sig själv, kommer att kunna avskiljas från den utan att det är smärtsamt, utan att känna saknad och tomhet, utan en känsla av att ha blivit mindre sig själv. Tekniken har blivit transparent, och därmed inte längre så mycket "teknik" som en naturlig del av tillvaron. Vi är uppkopplade, sammankopplade, utan att vara medvetna om det. Vi är den nya tidens hybrider.

Men är tecknandet av denna hybrid ett uttryck för en farhåga, för en tidstypisk rädsla, som många av de andra bilderna av människohybrider? Det är något du måste fråga dig själv. Vad känner du? Rädsla? Tillförsikt? Det är hursomhelst av stor betydelse att teckna händelserna. Inte för att visa hur det kommer att sluta. Snarare för att visa en början.

*It is not the eyes that fool you, it's not the ears that can't hear
It's the darling conceptions of your time that makes you feel this way*

Detta sjunger 1600-talsastronomen Galileo Galilei i en av FRAMTIDSBOKENS artiklar, och alla sex ingående artiklar kretsar kring konceptuella problem knutna till vår tid och ett samhälle som är mer och mer uppkopplat. Dessa dilemman är såväl juridiska som tankemässiga och har att göra med en samhällsförändring knuten till en digital revolution. I förordet frågar sig Håkan Hydén varför det finns så mycket science fiction och så lite social fiction? Varför är det så svårt att föreställa sig ett framtida samhälle här på jorden? Varför är det rentav så svårt att förstå dagens? FRAMTIDSBOKEN: Volym 1.0, med en undertitel som är just "The Darling Conceptions of Your Time", föddes med tanken om behovet av att tänka i nya banor.

För varje tid finns det favoritföreställningar som går igen i dess kultur och ideologier. Denna bok diskuterar några av dessa. Samtidigt är detta bara volym 1.0 i något som är tänkt att bli en rad av volymer med olika deltagande författare. Det behövs många fler för att vi ska ha en möjlighet att förstå den samtid vi lever i. Att teckna vår samtid sedd med en friare blick är en början. För det är först genom att förstå att vi är på väg in i något nytt och de möjligheter detta ger, som vi skapar handlingsalternativ i nutid.

LUNDS
UNIVERSITET

ISBN 91-7267-281-1

Printed by Media-Tryck, Lund 2008